

Ca'l Kökünün Kur'ân-ı Kerîm'de Kullanılan Manaları

Zeki HALİS*

ÖZ

Kur'ân-ı Kerîm, insanların anlayıp yaşaması için nâzil olmuştur. Onu iyi bir şekilde anlayabilmek ise kelime ve kavramlarının manalarının doğru anlaşılmasıyla mümkündür. Bundan dolayı Kur'ân'da kullanılan kelime ve kavramları anlamaya yönelik çalışmalar oldukça önemli ve gereklidir. "Ca'l" kökünden gelen kelimeler de Kur'ân'da çok sık kullanılmakta ve birden çok manaya gelmektedir. Bundan dolayı bu manalardan birini tercih etmede yaşanacak zorluk, bu kökü ve manalarını ayrıntılı olarak araştırmayı gerekli kılmaktadır. İşte bu makalede, "ca'l" kökünün Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılan manaları araştırılmaktadır. İlk önce bu kök ile ilgili etimolojik inceleme yapılmış, daha sonra muhtelif âyetlerde kullanılan manaları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ca'l, Ceale, Kur'ân, Kök, Mana, Kullanım, Yaratma.

ABSTRACT

The Meanings of The Ja'l Root in The Holy Qur'an

Understanding the Qur'an in a good way would be possible by understanding its words and concepts. Therefore, the studies were performed for understanding the words and concepts of the Qur'an are very important and necessary. The words of the "ja'l" root are used in the Qur'an very frequently. So, in this article, the meanings of the "ja'l" root that used in the Qur'an were investigated. Firstly, the etymological field study of this root was examined. Then, the meanings of this root that were used in the Qur'an's various verses were investigated.

Keywords: Ja'l, Qur'an, Root, Meaning, Usage, Creating.

* Yrd. Doç. Dr. İğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı. e-mail: zeki.halis@hotmail.com

Giriş

Dil, insanı diğer varlıklardan ayıran temel özelliklerden birisidir ve nerdeyse insanın her türlü faaliyetleriyle alakadardır. İnsanın, diğer insanlarla iletişimini sağlayan temel dil unsurları ise kelimelerdir. Bu yüzden, manaların taşıyıcısı olan kelimelerin iyi bilinmesi gerekmektedir.

Diğer taraftan özellikle önemli kelimeler ve anahtar terimler, dünya görüşünün ortaya çıkarılmasında büyük öneme sahiptirler. Gerek semantik, gerek sair kavram çalışmalarında, ilgili kavramların etimolojisinin ve anlamlarının doğru bir şekilde incelenmesi, sahih anlam ya da anlamlara ulaşmak için oldukça önemlidir. Aynı yöntem, Kur’ân kelime ve kavramları üzerinde çalışılırken de uygulanmalıdır.

İşte bu çalışmada, Kur’ânî kullanımda önemli bir yere sahip olan “ca’l” kökünün etimolojik yapısı ve Kur’ân’da kullanılan manaları incelenecektir.

Kur’ân-ı Kerîm’de kullanılan kelime köklerinden olan “ca’l”, Arapça’da muhtelif mana ve şekillerde kullanılmaktadır. Müteaddî bir fiil olarak kullanıldığı gibi yardımcı fiil olarak da kullanılmaktadır. Ayrıca, Ef’âl-ı Kulûb, Ef’âl-ı Tahvîl ve Ef’âl-ı Şurû’dan sayılmaktadır.

Arapça’da birçok manaya gelen “ca’l” fiili, aşağıda görüleceği gibi Kur’ân-ı Kerîm’de “tasvîr”, “yaratma”, “vasfetme”, “hüküm verme”, “vaz’ /koyma” ve “ilkâ/atma” manalarına gelmektedir.

Birçok manaya sahip olduğu için bu kökün, âyetlerde hangi manaya geldiğini belirlemek bazen oldukça zor olmaktadır. Bundan dolayı âyetlerde geçen bu köke, müfessirler ve dilciler farklı manalar vermişlerdir. Bu çalışmada da, muhtemel manalar içinden en uygunları seçilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte aynı kelimeye başka manalar vermek de mümkündür.

1. “Ca’l” Kökünün Sözlük Manaları

Sülâsî fiil şekli جَعَلَ يَجْعَلُ جَعْلًا şeklinde gelen¹ bu kökün, birçok sözlük manası bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:

a. “Yaratma” manasına gelmekte² ve bir mef’ûl almaktadır.³

- 1 İbn Sîde, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail el-Mursî, *el-Mubkem ve’l- Mubîtu’l-A’zam*, (Thk. Abdulhamit Hindâvî), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 2000, I, 327; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Dâru’l-Hadis, Kahire, 2003, II, 147; ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, (Thk. Komisyon), Matbaatu Hükümet-i Kuveyt, Kuveyt, 1965-2001, XXVIII, 206.
- 2 ed-Dâmegânî, Ebû Abdullah el-Hüseyn b. Muhammed, el-Vucûh ve’n-Nezâir li-Elfâz-i Kitâbillahî’l-Azîz, (Thk. Muhammed Hasan Ebu’l-Azm ez-Zefîfî), Vizâretu’l-Evkâf, Kahire, 1992, I, 229; el-İsfehânî, er-Râgıb, *el-Müfredât fi Garîbi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Ma’rîfe, Beyrût, 2001, s. 101; er-Râzî, Fahrreddin, *Mefâtîbu’l-Gayb*, (Thk. İmâd Zeki el-Bârudî), el-Mektebetü’t-Tevfikîyye, Kahire, 2003, XXII, 95; İbn Manzûr, *a.g.e.*, II,147; Ebû Hayyân el-Endülüsî, Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru’l-Mubîd*, (Thk. Komisyon), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 2010, I, 220; el-Halebî, Ahmed b. Yusuf es-Semin, *Umdetu’l-Huffâz fi Tefsîr Eşrafî’l-Elfâz*, (Thk. Muhammed Basel Uyûnu’s-Sûd), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 1996, I, 328; el-Fürûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsu’l-Mubîd*, (Thk. Komisyon), Müessesetu’r-Risâle, Beyrût, 2005, s. 977; Ebu’s-Suûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâya’l-*

b. “Tasyîr”⁴ (تصيير) yani, “bir şeyden başka bir şey yapmak, oluşturmak, kılmak, bir şeyi başka bir hale dönüştürmek”⁵ manalarına gelmektedir. Mesela, جعل الطيرَ خَرْفًا والقبيحَ حسنًا “Çamuru çömleğe, çirkini güzele dönüştürdü/çamuru çömlek, çirkini güzel yaptı”⁶, ve جعلت الفضة خاتماً “gümüşü yüzük yaptım”⁷ örneklerinde bu manadadır. “Ca'l” fiili “tasyîr” manasına geldiğinde Ef'âl-ı Tahvîl'den⁸ olur ve aslı mübtedâ-haberden oluşan⁹ iki mef'ûl alır.¹⁰

c. “Vasfetme/niteleme” manasına gelmektedir.¹¹

d. “Vaz'/bir şeyi bir yere koymak” (وضع) manasına gelmektedir.¹²

e. “Atma” (القاء) manasına gelmektedir.¹³

Kitâbi'l-Kerîm (Tefsîru Ebi's-Suûd), (Thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâf), Dâru'l-Fikr, Beyrût, 2011, III, 4; Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât, Mu'cem fi'l-Mustalabât ve'l-Furûki'l-Lugaviyye*, (Thk. Adnan Dervîş-Muhammed el-Misrî), Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, Beyrût, 1998, s. 29-30 ve 347-348; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, XXVIII, 207; es-Sebt, Hâlid b. Osman, *el-Azbu'n-Nemîr min Mecâlisi's-Şinkîtî fi't-Tefsîr*, Dâru İbn Affân-Dâru İbni'l-Kayyim, Yy., 2003, III, 571 ve V, 2185-2186; Peterson, Daniel Carl, “Creation”, *Encyclopaedia of the Qur'ân*, Editör: Jane Dammen McAuliffe, Brill, Leiden–Boston–Köln, 2001, (I-VI), I, 477-478; Çağrıç, Mustafa, “Yaratma”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2013, XLIII, 324-329, s. 325.

3 el-Askerî, Ebû Hilâl, *el-Vucûh ve'n-Nezâir*, (Thk. Muhammed Osman), Mektebetu's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire, 2007, s. 159; Mekki b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed, *el-Hidâye ilâ Bulûği'n-Nihâye*, (Thk. Komisyon) Külliyyetu'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, BAE., 2008, III, 1956-1957; ez-Zemaşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâik-i Gavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûbi't-Te'vîl*, (Nşr. Muhammed Abdusselam Şahin), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1995, II, 3; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 220; el-Halebî, *Umdetu'l-Huffâz*, I, 328; Ebu'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 29-30 ve 347-348; es-Sebt, *el-Azbu'n-Nemîr*, III, 571 ve V, 2185-2186.

4 İbn Sîde, *el-Mubkem*, I, 327; et-Tabersî, Eminu'l-İslâm Ebû Ali el-Fadl b. el-Hasan, *Mecmeu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ulûm, Beyrût, 2005, I, 74; er-Râzî, *a.g.e.*, XXII, 95; İbn Manzûr, *a.g.e.*, II,147; Ebû Hayyân, *el-a.g.e.*, I, 220; el-Halebî, *Umdetu'l-Huffâz*, I, 328; el-Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 977; Ebu'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 29-30; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, XXVIII, 206; es-Sebt, *a.g.e.*, III, 571 ve V, 2185-2186.

5 el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 101; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, XXVIII,208; Muhammed Muhammed Dâvud, *Mu'cemu'l-Furûki'd-Dilâliyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru Garîb, Kahire, 2008, s. 182.

6 İbn Sîde, *a.g.e.*, I, 327; İbn Manzûr, *a.g.e.*, II,147; el-Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 977; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, XXVIII, 206.

7 Ebu'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 347-348.

8 Ef'âlu't-Tahvîl, değıştirme ve dönüştürme fiilleri demektir. Bu fiiller Ef'âl't-Tasyîr de denilmektedir. Bu fiiller aslı mübtedâ ve haberden oluşan iki meful alırlar. تَرَكَ، صَوَّرَ، جَعَلَ، أَخَذَ, fiilleri bu gruba dahil olan fiillerdendir. Ef'âlu't-Tahvîl'den sayılan fiiller, yaptı, etti, kıldı, edindi, dönüştürdü, değışik bir hale getirdi vb. manalara gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz., İbn Akîl, Bahâuddin Abdullah el-Misrî, *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyet-i İbn Mâlik*, Mektebetu Dâri't-Turâs, Kahire, 2005, s. 213; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemâluddin b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah el-Ensârî el-Misrî, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb fi Marifet-i Kelâmi'l-Arab*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût, 1999, s. 369, 375; Çörtü, Mustafa Meral, *Sarîf-Nahiv Edatlar*, İfav, İstanbul, 2014, s. 276.

9 İbn Akîl, *a.g.e.*, s. 213; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*, s. 369, 375.

10 ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf*, II, 3; el-Beydâvî, Nâsru'd-Dîn Ebû Saîd Abdullah İbn-i Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru Sâder, Beyrût, 2001, I,41; İbn Akîl, *a.g.e.*, s. 213; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 220; İbn Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*, s. 369, 375; Ebu'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 29-30 ve 347-348.

11 Mukâtil b. Süleyman el-Belhi, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, (Thk. Ahmed Ferid), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2003 III, 187; Mukâtil b. Süleyman, *el-Vucûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2008, s. 69; es-Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, *Tefsîru's-Semerkindî*, (Thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdu'l-Mevcûd), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1993, III, 204; Mekki b. Ebî Tâlib, *a.g.e.*, X, 6638; el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, (Thk. ve İmti Kontrol, Bekir Topaloğlu, Abdullah Başak), Mizan Yayınevi, İstanbul, 2007-2010 V, 160; el-Askerî, *el-Vucûh ve'n-Nezâir*, s. 161; İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, Dâru İbni-i Hazm – el-Mektebetu'l-İslâmi, Beyrût, 2002, s. 458.

12 İbn Sîde, *a.g.e.*, I, 327; İbn Manzûr, *a.g.e.*, II,146; el-Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 977; Ebu'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 347-348.

13 Sibeveyhi, Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitâb*, (Thk. İmîl Bedî' Yakûb), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2009, I, 209-210; İbn Sîde, *a.g.e.*, I, 327; İbn Manzûr, *a.g.e.*, II,147; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 220; es-Semîn el-Halebî, *Umdetu'l-Huffâz*, I, 328; el-Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 977.

f. “Hüküm vermek”, “hüküm koymak”¹⁴ ve “şer’î hüküm koymak”¹⁵ manalarına gelmektedir. جعل الله الصلوات المفروضات خمسا “Allah farz namazların beş vakit olduğuna hükmetmiştir” örneğinde bu manaya gelmektedir.¹⁶

g. “Sun”¹⁷ (الصنع), “amel”¹⁸ (العمل) ve “fi’l”¹⁹ (الفعال) manalarına gelmektedir. Fakat جعل fiili, صنع²⁰, فعل ve benzerlerinden daha kapsamlıdır.²¹ Ezherî’ye göre, yaratılmış birisinin, جعلت هذا الباب من شجرة كذا “Bu kapıyı şu ağaçtan yaptım” sözündeki “ca’l” fiili, “tasyîr” manasına gelmektedir.²² İbn Manzûr’a göre ise kendisi yaratılmış olan birisinin bu sözündeki “ca’l” fiili ise الصنع yani “yapmak” manasına gelmektedir.²³

Askerî’ye göre ise الجعل ile العمل arasında şöyle bir fark vardır. Ona göre “العمل”, “bir şeyin üzerinde bir iz ve etki meydana getirmektir. “الجعل” ise bir şeyin üzerinde bir iz bir eser oluşturarak o şeyin şeklini değiştirmektir. Mesela “ca’l”, جعل الطين خزفا “Çamuru çömlek yaptı” ve جعل الساكن متحركا “hareketsiz duranı hareketli hale getirdi” şeklinde kullanılabilir. “Amel” ise عمل الساكن متحركا şeklinde kullanılırken, جعل الساكن متحركا şeklinde kullanılmamaktadır. Çünkü “hareket ve hareketli” kelimeleri “kendisiyle başkasına etki edilen şey” değildirler.²⁴ Yine Askerî’ye göre الفعل kelimesi ile الجعل kelimesi arasında da fark vardır. “Ca’l”, bir şeyde başka bir şeyin meydana getirilmesi ile olur. “Çamuru çömlek yapma” örneğinde bu şekildedir. “Fi’l” ise sadece bir şeyin meydana getirilmesi²⁵ için kullanılır.

h. “İsimlendirme” (تسمية) manasına gelmektedir.²⁶ Bu manaya geldiğinde iki mef’ûl almaktadır.²⁷ جعل فلان زيدا أعلم الناس “Falanca Zeyd’i insanların en bilgisi olarak isimlendirdi” örneğinde bu manaya gelmektedir.²⁸

14 el-İsfehâni, *a.g.e.*, s. 101; er-Râzî, *a.g.e.*, XXII, 95; Ebu’l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 347-348.

15 el-Firûzâbâdi, *a.g.e.*, s. 977.

16 el-Firûzâbâdi, *a.g.e.*, s. 977; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, XXVIII, 207.

17 Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu’l-Ayn*, (Thk. Abdulhamit Hindâvî), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 2003, I,246; İbn Fâris, Ebu’l- Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mekâyîsu’l-Luga*, Dâru’l-Hadis, Kahire, 2008, s. 168; İbn Sîde, *a.g.e.*, I,327; et-Tabersî, *a.g.e.*, I, 74.

18 et-Tûsî, Ebû Ca’fer Muhammed b. el-Hasen, *et-Tibyân fi Tefsîri’l-Kur’ân*, Daru İhyâit-Turâsî’l-Arabî, Beyrût, ts., VI, 109; el-Bikâî, Burhaneddin Ebu’l-Hasan İbrahim b. Ömer, *Nazmu’d-Dürer fi Tenâsubi’l-Âyâti ve’s-Suver*, Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, Kahire, ts., X, 28.

19 Mukâtil b. Süleyman, *el-Vucûb ve’n-Nezâir*, s. 69 vd.

20 Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, I,246; el-İsfehâni, *a.g.e.*, s. 101.

21 el-İsfehâni, *a.g.e.*, s. 101; el-Halebî, *Umdetu’l-Huffâz*, I, 328; Ebu’l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 347-348; Halit Kazım Humeydî ve Tûmân Gâzi Hüseyin, “Meânî Ceale fi’l-İfrâd ve’l-İsnâd ve’l-İstî’mâlî’l-Kur’âni”, *Mecelletu’l-Lugati’l-Arabiyye ve Adâbihâ*, S. 12, 2011, 278-310, s. 279.

22 el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tebzîbu’l-Luga*, (Thk. Abdusselâm Muhammed Harun), ed-Dâru’l-Misri li’t- Te’lif ve’t- Terceme ve el-Müessesetü’l- Misriyyetü’l- Âmme li’n- Neşr ve’l- Enbâ ve’n-Neşr, Kahire, 1964-1966, I, 374.

23 İbn Manzûr, *a.g.e.*, II, 147.

24 el-Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullah b. Sehl, *el-Furûku’l-Lugaviyye*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 2013, s. 154.

25 el-Askerî, *el-Vucûb ve’n-Nezâir*, s. 159.

26 el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâb Tâcu’l-Luga ve Sihâbu’l-Arabiyye*, (Thk. Ahmed Abdulfagûr Attâr), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 1990, IV,1656; el-Askerî, *el-Vucûb ve’n-Nezâir*, s. 160; ed-Dâmegâni, *a.g.e.*, s. 228; et-Tabersî, *a.g.e.*, I, 74; el-Firûzâbâdi, *a.g.e.*, s. 977; Ebu’l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 347-348; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, XXVIII, 206.

27 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 220.

28 ez-Zebîdî, *a.g.e.*, XXVIII, 206.

i. "İnanma" (اعتقاد) manasına gelmektedir.²⁹

j. "Başlamak" manasına gelmektedir.³⁰ "Başlama" manasına geldiğinde "Efâl-ı Şurû" dan olmaktadır.³¹ جعل فلان يصنع كذا و كذا "söylemeye başladı"³² ve جعل فلان يصنع كذا و كذا "falanca şöyle söyle yapmaya başladı" örnekleri bu şekildedir.³³ Bu kullanım Arapça'da olmasına rağmen Kur'ân-ı Kerim'de bulunmamaktadır.³⁴

Şair Mugallis b. Lakit'in beytinde geçen "ca'l" fiili bu manada kullanılmıştır:³⁵ *وقد جعلت إذا ما قمْتُ يُثْبَلِي / و قد جعلت نفسي تطيب لضعمة / لضعمهاها يقرع العظم نأها* "Bana yaptıklarından dolayı, bu iki kardeşime, azı dişleri kemiklerine ulaşacak derecede şiddetli bir darbe yapmayı/ısırmayı nefsim hoş görmeye başladı."³⁶

Amr b. Ahmer el-Bâhili'ye ait beyitte ise şu şekilde gelmiştir: *وقد جعلت إذا ما قمْتُ يُثْبَلِي* "Kalkmaya başladığımda elbiselerim bana ağır geldi de yerimden, sarhoş birinin kalkması gibi kalktım."³⁷ ³⁸

Taberî de Arapların "ca'l"ı herhangi bir "haber" ya da "fiil" için zarf olarak kullandıklarını ifade etmiştir. Mesela ona göre جعلت أفعل كذا ve جعلت أفوم و أقعد cümlelerindeki "ca'l", fiile bitişik olmaya delalet etmektedir. جعلت أفوم ifadesinde ki "ca'l" fiili, tek başına bir fiil de-gildir. Taberî, bu cümlede "kıyâm" fiilinden başka bir fiilin olmadığını söylemiştir. Ona göre buradaki جعلت ifadesi, fiile bitişmeye ve devamına delalet etmektedir. Şairin şu ifadesindeki "ca'l" fiili de bu şekildedir: *فاجعل تحلل من يمينك إنما / جنث اليمين على* "Sen artık yeminini çöz (ve bundan dolayı bir sorumluluk hissetme), çünkü kasten yemini bozma keffâreti yalan yere yemin eden³⁹ günahkâr üzerinedir." Bu

29 el-Halebi, *Umdetu'l-Huffâz*, I, 328; ez-Zebidi, *a.g.e.*, XXVIII, 206.

30 el-Ezheri, *a.g.e.*, I, 373; İbn Sîde, *a.g.e.*, I, 327; İbn Manzûr, *a.g.e.*, II,147; el-Beydâvi, *a.g.e.*, I, 41; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 220; es-Sebt, *a.g.e.*, III, 571 ve V, 2185-2186.

31 İbn Akil, *a.g.e.*, s. 161; İbn Hişâm el-Ensâri, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* s. 215, 295; es-Sâmerrâi, Fâdil Salih, *Meâni'n-Nabv*, Dâru'l-Fikr li't-Tibâa ve'n-Neşr ve't-Tevzi', Ammân, 2000, (I-IV), I, 283.

32 Sibeveyhi, *a.g.e.*, III, 10.

33 İbn Manzûr, *a.g.e.*, II,147.

34 es-Sebt, *a.g.e.*, III, 571 ve V, 2185-2186.

35 Bu beyit, şair Mugallis b. Lakit'e aittir. Bkz., Sibeveyhi, *el-Kitâb*, II, 387. Şair bu şiirinde, üç kardeşinden iyi olanının ölümünden sonra kalan iki kardeşinin kendisine yaptıklarından bahsetmektedir. Benzer rivayetler için bkz., el-Bağdâdi, Abdulkâdir b. Ömer, *Hizânetu'l-Edeb, Lübb-u Lübbâ-i Lisâni'l-Arab*, (Thk. Abdusselâm Muhammed Harun), Mektebetu'l-Hancı, Kahire, 1997, V, 301-312.

36 Sibeveyhi, *a.g.e.*, II, 387; İbn Sîde, *a.g.e.*, I, 327; el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensâri, *el-Câmi' li Abkâmi'l-Kur'ân*, (Thk. İmâd Zeki el-Bârûdi, Hayri Said) el-Mektebetu't-Tevfikiyeh, Kahire, 2008, I, 227-228; İbn Manzûr, *a.g.e.*, II, 147; Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdi, *a.g.e.*, V, 301 vd.

37 Bu beyitteki الثعلم ifadesi bazı eserlerde السكر şeklinde geçmektedir. Bkz. İbn Hişâm el-Ensâri, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*, s. 216; el-Bağdâdi, *a.g.e.*, IX, 359.

38 İbn Hişâm el-Ensâri, Ebû Muhammed Abdullah Cemâluddin b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah el-Misri, *Muğni'l-Lebib an Kutubi'l-Eârîb*, (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Dâru't-Talâi', Kahire, ts., II, 235; el-Bağdâdi, *a.g.e.*, IX, 355; ez-Zebidi, *a.g.e.*, XXVIII, 208; es-Sebt, *a.g.e.*, III, 571 ve V,2185-2186.

39 Burada geçen "fâcir" kelimesini "yalan yere yemin eden, haktan ayrılan" manalarında tercüme etmek doğru olacaktır. Benzer bir kullanım, Hz. Ömer ile bir bedevî arasında geçen olayda bedevînin sözlerinde geçmektedir. Devesinin sırtında yağır, turnaklarında yara olduğunu söyleyen bir bedevî, Hz. Ömer'den kendini taşımaya için deve istemiştir. Hz. Ömer ise bedevînin devesinin sırtında yağır ve turnaklarında yara olmadığını söylemiştir. İşte bunun üzerine bedevî şöyle demiştir:

şiiirdeki *فاجعل تحلل* ifadesi yeminini “yavaş yavaş çöz” manasına gelmektedir. Taberî’ye göre aslında burada “çözmek” den başka bir “fiil” yoktur. Ona göre dildeki her “ca’l” buradaki gibi, kendisiyle bağlantısı olan fiilin “delili ve kılavuzu”dur ve manada herhangi bir payı yoktur.⁴⁰

İbn Atiyye’ye göre ise Taberî’nin “ca’l’in tek başına kullanılmadığı ve sadece başka bir fiille birlikte kullanıldığı” görüşü kabul edilebilir bir görüş değildir. Çünkü eğer “ca’l”, Taberî’nin dediği şekilde olursa, *ef’âl-i mukârebeye* olduğu gibi sürekli kendisiyle başka bir fiilin gelmesi gerekir. Hâlbuki “ca’l” fiili, her zaman bu şekilde gelmemektedir. Mesela *وجعل الظلمات والنور* “*Karanlıkları ve aydınlığı yarattı*”⁴¹ âyetinde geçen “ca’l” fiiline başka bir fiil bitişmediği için İbn Atiyye’ye göre “ca’l” fiiliyle ilgili durum, Taberî’nin zikrettiği gibi değildir.⁴²

k. “Zannetmek” (*ظن*) manasına gelmektedir. Mesela *جعل البصرة بغداد* “*Basra’yı Bağdat zannetti*” örneğinde bu manadadır.⁴³ Bu manaya geldiğinde “zanne ve kardeşleri”nden, “Ef’âl-ı Kulüb”dan olmaktadır.⁴⁴

l. “Tebyîn/açıklama” manasına gelmektedir.⁴⁵ Yâkût el-Hamevî’nin aktardığına göre el-Gurayfî el-Ansî’nin *جعلنا لهم نَجح الطريق فأصبحوا على ثَبَّتٍ من أفرهم حيثُ يَمُومُوا* “*Doğru yolu onlara gösterdik ve bunun üzerine onlar nereye yöneldilerse, işlerinde sebat üzere oldular*” ifadesinde geçen “ca’l” fiili de “tebyîn” manasına gelmektedir.⁴⁶

m. “Nisbet etmek” (*نسب*) manasına gelmektedir. *جعلت زيدا أخاك* “*Zeyd’in senin kardeşin olduğunu ifade ettim*” örneği bu şekildedir.⁴⁷

“Ebû Hafş Ömer, devemin sırtında yağır, tırnaklarında yara olmadığına dair yemin etti. Ey Allah’ım eğer o yalan yere yemin etmiş ve doğrudan ayrılmışsa onu affet” Bkz. İbn Manzûr, a.g.e., VII, 29 ve VIII, 662; ez-Zebîdî, a.g.e., XIII, 301.

40 et-Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed İbn-i Cerîr, *Câmiu’l-Beyân fi Te’vîli’l-Kur’ân, Tefsîru’t-Taberî*, (Thk. Komisyon), el-Mektebetu’t-Tevfikîyye, Kahire, 2004, VII, 154. Şiiirde geçen “الأئيم” ifadesi komisyonun tahkik ettiği ve bu çalışmada bizim de esas aldığımız el-Mektebetu’t-Tevfikîyye baskısında “الئيم” (kötü, alçak) şeklindedir. Fakat Ahmed Muhammed Şâkir ile Mahmûd Muhammed Şâkir’in tahkik ettiği ve Mektebetu İbn Teymiyye’den çıkan baskı ile Abdül-Muhsin et-Türki’nin tahkik ettiği Dâru Hicr baskısında ise yukarıdaki gibi “الأئيم” şeklindedir. Bkz. et-Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed İbn-i Cerîr, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîl-i Âyi’l-Kur’ân*, (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve Mahmûd Muhammed Şâkir), Mektebetu İbn Teymiyye, Kâhire, ts., XI, 250; et-Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed İbn-i Cerîr, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîl-i Âyi’l-Kur’ân*, (Thk. Abdullah b. Abdül-Muhsin et-Türki), Dâru Hicr, Kâhire, 2001, IX, 146.

41 6. En’âm,1.

42 İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdül-Hak el-Endülüsi, *el-Muharreru’l-Vecîz fi Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, Dâru İbn-i Hazm, Beyrût, 2002, s. 601.

43 el-Askerî, *el-Vucûh ve’n-Nezâir*, s. 159; İbn Side, a.g.e., I, 327; İbn Manzûr, a.g.e., II, 147; el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., s. 977; ez-Zebîdî, a.g.e., XXVIII, 206.

44 İbn Akîl, a.g.e., s. 213; İbn Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb*, s. 369; es-Sâmerrâi, a.g.e., II, 29.

45 Ebu’l-Bekâ, a.g.e., s. 347-348; ez-Zebîdî, a.g.e., XXVIII, 207.

46 Yâkût el-Hamevî er-Rûmî, *Mu’cemu’l-Udebâ, İrşâdu’l-Erib ilâ Ma’rifeti’l-Edîb*, (Thk. İhsân Abbâs), Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrût, 1993, IV,1822; Ebu’l-Bekâ, a.g.e., s. 347-348.

47 İbn Side, a.g.e., I, 327; İbn Manzûr, a.g.e., II,147; el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., s. 977; Ebu’l-Bekâ, a.g.e., s. 347-348; ez-Zebîdî, a.g.e., XXVIII, 208.

n. جعل له كذا على كذا "Ona, şundan dolayı şunu şart koştu" ise شرطه به عليه yani "birine bir şeyi şart koşturmak" manasına gelmektedir.⁴⁸

o. جعيلة ise yapılan bir iş karşılığında verilen ücret ve karşılık manasına gelmektedir. Bu kelimenin ücret ve sevap kelimelerinden daha kapsamlı bir manası vardır.⁴⁹ "Ceâil" (الجعائل) ise "caîle"nin (الجعيلة) çoğulu olup, "bir kişinin, yerine savaşa gitmesi için başkasına verdiği şey" manasına gelmektedir.⁵⁰ Ayrıca جعالة ve جُعَلْ kelimeleri de "yapılan bir iş karşılığında verilen ücret" manasına gelmektedir.⁵¹ Ezherî ve Cevherî'ye göre ise جُعَلْ kelimesi "yapılan bir iş karşılığında verilen ücret" manasına gelmektedir.⁵² Bu manadan olmak üzere له أجعله ve أجعله جُعَلًا ifadesi, "yaptığı iş karşılığında ona ücret verdi" manasındadır.⁵³ الجُعَلْ lafzı da, ücret ve sevaptan daha umumidir.⁵⁴ جعالة kelimesi olumsuz bağlamda, "rüşvet" manasına da gelmektedir.⁵⁵

Fıkıhta "Ceâle" yahut "Ciâle" vaadi ise "belli bir iş ya da bilinmesi zor meçhul bir iş karşılığında belli bir bedeli kabul edip yüklenmek" manasına gelmektedir. Fakihler "Ceâle vaadine" daha çok kaybolmuş bineği yahut kaçmış köleyi konu ederler.⁵⁶

p. جعالة ve جعال kelimeleri ise "tencereyi ateşten indirmede kullanılan bez, tutak vb. şeyler" için kullanılmaktadır.⁵⁷ Bu manadan olmak üzere أجعل القدر أنزلها بالجعال "Tencereyi bezle indirdi" manasına gelmektedir.⁵⁸

q. "Ca'l" (جُعَلْ) kelimesi isim olarak ise "hurma fidesi" manasına gelmektedir. Müfredi ise جعلة şeklindedir.⁵⁹

48 el-Firüzâbâdi, *a.g.e.*, s. 977; Ebu'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 347-348; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, XXVIII, 206.

49 el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 101; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, XXVIII, 209.

50 el-Halebî, *Umdetu'l-Huffâz*, I, 328.

51 Halîl b. Ahmed, *a.g.e.*, I,246; İbn Fâris, *a.g.e.*, s. 168; el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 101; ez-Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *Esâsu'l-Belâga*, Dâru'l-Fıkr, Beyrût, 2006, s. 95; el-Halebî, *Umdetu'l-Huffâz*, I, 328.

52 el-Ezherî, *Tebzîbu'l-Luga*, I,374; el-Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1656.

53 İbn Manzûr, *a.g.e.*, II, 147.

54 Ebu'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 347-348.

55 İbn Sîde, *a.g.e.*, I, 328; el-Firüzâbâdi, *a.g.e.*, s. 977; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, XXVIII, 209.

56 İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî*, (Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî-Abdulfettâh Muhammed el-Halû), Dâru Âlemi'l-Kutub, Riyad, 1997, VIII, 323-325; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuh*, Dâru'l-Fıkr, Dimeşk, 2012, IV, 578-579. Hanefiler dâhil bütün mezhepler kaçmış köleyi getirene mükâfat vermeyi kabul etmişlerdir. Fakat diğer mezhepler başka hususlarda da bu vaadi ve verilecek ücreti caiz görmüşlerken Hanefiler caiz görmemişlerdir. Bkz. es-Serahsî, Şemsuddîn, *Kitâbu'l-Mebsût*, (Thk. Komisyon), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, ts., XI, 17; İbn Kudâme, *a.g.e.*, VIII, 331; el-Merginânî, Burhaneddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebû Bekr el-Fergânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, Dâru'l-Erkam, Beyrût, ts., II, 472; el-Mevsîlî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1996, III, 35, 36; Zuhaylî, *a.g.e.*, IV, 578-579.

57 Halîl b. Ahmed, *a.g.e.*, I,247; İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan, *Cemberatu'l-Luga*, (Thk. Remzi Münîr Ba'lebeki), Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrût, 1987, I, 482; ez-Seâlibî, Ebû Mansûr Abdulmelik b. Muhammed, *Fıkhü'l-Luga ve Sirru'l-Arabîyye*, (Thk. Muhammed Salih Musa Hüseyin), Müessesetu'r-Risâle Nâşîrûn, Beyrût, 2013, s. 273; el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 101; ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâga*, s. 95; İbn Manzûr, *a.g.e.*, II, 148; el-Halebî, *Umdetu'l-Huffâz*, I, 328; el-Firüzâbâdi, *a.g.e.*, s. 977; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, XXVIII, 209.

58 İbn Sîde, *a.g.e.*, I,328; el-Ezherî, *a.g.e.*, I,374; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, XXVIII, 209.

59 Halîl b. Ahmed, *a.g.e.*, I,246; İbn Düreyd, *a.g.e.*, I, 482; el-Cevherî, *a.g.e.*, IV,1656; İbn Sîde, *a.g.e.*, I,328; İbn Manzûr, *a.g.e.*, II, 148.

2. C-a-l Kökünün Kur’ân-ı Kerîm’de Kullanımı

Sözlükte birçok manaya gelen “ca’l” kökü, Kur’ân-ı Kerîm’de üç yüz kırk altı defa kullanılmıştır.⁶⁰ Bundan da bu kökün, Kur’ân kelime hazinesinin önemli bir unsuru olduğu anlaşılmaktadır. Bu kök, kullanım açısından Kur’ân’da farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır.⁶¹ Daha çok sülâsî fiil formunda kullanılmakla birlikte, az da olsa isim şeklinde de kullanılmıştır.⁶² İki yüz otuz dört yerde sülâsî fiil olarak, mâzi-malum formunda, bir yerde sülâsî fiilin mazi-meçhul formunda, seksen üç yerde sülâsî fiilin, muzâri-malum kalıbında, yirmi iki yerde emir sıgası şeklinde, dört yerde tekil ism-i fail, iki yerde ise ism-i failin çoğulu şeklinde gelmiştir.⁶³ Birçok sözlük manasına sahip olan bu kök, Kur’ân-ı Kerîm’de daha çok “tasyîr”, “yaratma”, “vasfetme”, “hüküm verme”, “vaz’/koyma” ve “ilkâ/atma” manalarında kullanılmıştır.⁶⁴ Şimdi bu manalar tek tek ele alınacaktır.

2.1. Tasyîr Manasında Kullanımı

“Ca’l” fiilinin Kur’ân-ı Kerîm’de en çok kullanılan manalarından birisi “tasyîr” dir. Aşağıda görüleceği gibi birçok âyette bu manaya gelmektedir. “Tasyîr” manasına gelen “ca’l”, bu çalışmada, “dönüştürmek”, “yapmak” ve “kılmak”⁶⁵ şeklinde tercüme edilecektir. “Ca’l” kökünün “tasyîr” manasına geldiği âyetlerden bazıları şunlardır:

Bakara 30

“Ca’l” kökünün “tasyîr” manasında kullanıldığı ayetlerden birisi, Bakara suresi 30’uncu ayettir. Bu âyette ism-i fâil ve fiil şeklinde olmak üzere iki kez kullanılmıştır. و إذ قال ربك للملائكة إني جاعل في الأرض خليفة قالوا أتجعل فيها من يفسد فيها و يفسد الدماء و نحن نسبح بحمدك و نقدر لك قال إني أعلم ما لا تعلمون *“Hani bir zamanlar Rabbin meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yapacağım dedi. Onlar: biz seni hamdinle tesbih ve takdis ettiğimiz halde, yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi (halife) yapacaksın? dediler. Allah da onlara: ben sizin bilmediklerinizi bilirim, dedi.”*⁶⁶

60 Bkz. Abdülbâki, Muhammed Fuâd, *el-Mu’cemu’l-Müfrefes li-Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru’l-Hadis, Kahire 2001, s. 208-214.

61 Bilgin, Abdulcelil, “Ceâle Fiili: Anlam Alanı ve Çevirisinde Karşılaşılan Problemler”, *EKEV Akademi Dergisi*, sayı: 45, Güz 2010, 265-270, s. 266.

62 2. Bakara, 30, 124, 126; 3. Âl-i İmrân, 55; 18. Kehf, 8; 28. Kasas, 7; 35. Fâtır, 1.

63 Bkz. Fuâd Abdülbâki, *a.g.e.*, s. 208-214.

64 “Ceale” kökü ve Kur’ân’ı Kerîm’deki manaları hakkında makale yazan Hâlid Kazım Humeydi ve Tüman Gazi Hüseyin, Kur’ân’daki “ceale” kökünden gelen bütün kullanımlara “tasyîr” manası vermeye meyletmişler ve farklı manalar veren önceki müfessirleri ve dilcileri eleştirmişlerdir. Hâlbuki aşağıda görüleceği gibi bu kökten gelen bütün kullanımlara bu manayı vermek uygun olmayacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Humeydi ve Hüseyin, *a.g.m.*, s. 278-302.

65 “Kılmak” kelimesi Türkçe’de, “yapmak”, “etmek”, “eylemek”, “eda etmek” ve “ifa etmek” manalarına gelmektedir. Bkz. Sâmî, Şemseddin, *Kâmûs-i Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 1131.

66 2. Bakara, 30.

Bu ayette geçen “câil” kelimesine müfessirler tarafından “tasyîr”⁶⁷ ve “yaratma”⁶⁸ manaları verilmiştir. Mesela Mâverdi bu ayette geçen “câil” kelimesi hakkında iki görüş olduğunu söylemiştir. Birinci görüşe göre “hâlık”, ikinci görüşe göre ise “câil” (musayyir) manasına gelmektedir. Ona göre “ca’l’in hakikati فعل الشيء إلى صفة ‘bir şeyi bir sifata nisbet etmek’, yaratmanın hakikati ise إيجاد الشيء بعد العدم ‘bir şeyi yokluktan (sonra) yaratmaktır.’”⁶⁹

Zemahşerî ve Râzî’ye göre ise bu âyetteki “câil” kelimesi “musayyir” manasına gelmektedir.⁷⁰ Ebû Hayyân, Halebî ve Âlûsî gibi müfessirlere göre ise hem “tasyîr” hem de “halk” manasına gelmesi mümkündür.⁷¹

Âyetteki “câil” kelimesi, tasyîr manasına geldiğinde iki mef’ûl alır.⁷² Bu mef’ûllerin birincisi خليفة⁷³, ikincisi ise mukaddem olarak في الأرض ifadesidir.⁷⁴ “Yaratma” manasına gelirse خليفة kelimesi mef’ûlün bih olur.⁷⁵

Bu ayetteki “câil” kelimesinin “tasyîr” manasında kabul edilmesi uygun olacaktır. Çünkü burada Hz. Âdem’in zatının yaratılmasından değil onun halife kılınmasından bahsedilmektedir. Âdetâ bu âyetteki kullanım, إني جاعلك للناس إماما “Ben seni insanlara imam yapacağım”⁷⁶ âyetindeki kullanıma benzemektedir. Bakara 124’üncü âyette, zati yaratılmış olan Hz. İbrahim’in imam yapılacağı haber verildiği gibi, burada da beşer olarak yaratılmış olan Hz. Âdem’in halife yapılacağından haber verilmektedir. Dolayısıyla burada bir yaratmadan ziyade belli bir hale dönüştürme ya da belli bir sıfat verme manası bulunmaktadır.

67 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 128; er-Râzî, *a.g.e.*, II, 165; en-Nisâbüri, el-Allame Nizamuddin el-Hasan b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummi, *Garâibu’l-Kur’ân ve Ragâibu’l-Furkân*, (Thk. Zekerîya Umeyrât), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 1996, I, 215; el-Âlûsî, Ebu’l-Fadl Şihâbu’d-Dîn es-Seyyid Mahmûd, *Rûbu’l-Meânî fi Tefsiri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî*, (Thk. es-Seyyid Muhammed es-Seyyid, Seyyid İbrahim İmrân), Dâru’l-Hadis, Kahire, 2005, I, 314; eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu’l-Kadir, el-Câmi’ Beyne Fenneyi’-Rivâye ve’d-Dirâye min İlmi’t-Tefsîr*, Dâru İbn-i Hazm, Beyrût, 2000, s. 78.

68 Mekki b. Ebî Tâlib, *a.g.e.*, I,216; el-Kirmânî, Tâcu’l-Kurrâ Mahmûd b. Hamza, *Esrârü’t-Tekrâr fi’l-Kur’ân*, (Thk. Abdulkadir Ahmed Atâ), Dâru’l-Fadîle, Kahire, ts., s. 155; et-Tabersî, *a.g.e.*, I, 97-98; el-Kurtubî, *a.g.e.*, I,258; el-Beydâvî, *a.g.e.*, I, 54; el-Hâzin, Alâuddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî, *Tefsîru’l-Hâzin, Lübâbu’t-Te’vîl fi Meânî’t-Tenzîl*, (Thk. Abdusselâm Muhammed Ali Şahin), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 2010, I, 34; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 287-288; es-Seâlibî, eş-Şeyh Abdurrahman, *el-Cevâbiru’l-Hisân fi Tefsiri’l-Kur’ân*, (Thk. Ebû Muhammed el-Gumârî el-İdrîsî el-Hasenî), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 1996, I, 58.

69 el-Mâverdi, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, (Thk. es-Seyyid Abdulkasûd b. Abdurrahim), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye-Müessesetu’l-Kutubi’s-Sekâfiyye, Beyrût, ts., I, 94.

70 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 128; er-Râzî, *a.g.e.*, II, 165.

71 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 287-288; el-Halebî, Ahmed b. Yusuf es-Semin, *ed-Durru’l-Masûn fi Ulûmi’l-Kitâbi’l-Meknûn*, (Thk. Ahmed Muhammed el-Harrât), Dâru’l-Kalem, Şam, ts., I, 252-254; el-Âlûsî, *a.g.e.*, I, 314.

72 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 128; er-Râzî, *a.g.e.*, II, 165; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 287-288; el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, I, 252-254; eş-Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *es-Sirâcu’l-Munîr fi’l-Jânati alâ Ma’rifeti Ba’di Meânî Kelâmi Rab-bina’l-Hakîmi’l-Habîr*, (Thk. İbrahim Şemsüddîn), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 2004, I, 54; Ebu’s-Suûd, *a.g.e.*, I, 166.

73 el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, I, 252-254; el-Âlûsî, *a.g.e.*, I, 314.

74 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 287-288; el-Âlûsî, *a.g.e.*, I, 314.

75 el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, I, 252-254; eş-Şirbînî, *a.g.e.*, I, 54.

76 2. Bakara, 124.

Ayrıca bu âyette câil kelimesi kullanılmışken, Hz. Âdem'in zatının yaratılışının anlatıldığı *هو الذي خلق* "Ben çamurdan bir insan yaratacağım",⁷⁷ *إني خالق بشرا من طين* ve *سودان bir insan yaratıp da onu soy ve evlilik bağından oluşan bir sülale haline getiren O'dur.*⁷⁸ *من الماء بشرا فجعله نسبا و صهرا* ve *إذ قال ربك للملائكة إني خالق بشرا من صلصال من* *حما مسنون* "Hani Rabbin meleklere demişti ki: 'Ben kupkuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan bir insan yaratacağım'"⁷⁹ âyetlerinde "hâlık ve halk" kelimeleri kullanılmıştır. Çünkü bu âyetlerde doğrudan Hz. Âdem'in yaratılmasından bahsedilmektedir. İncelemekte olduğumuz âyette ise halife yapılmasından bahsedilmektedir. Hilafet ise yaratma âleminde değil emir âleminde dir.⁸⁰ Yani halife yapılmanın, yaratmayla direkt bir bağlantısı yoktur. Sâd, Furkân ve Hicr surelerindeki âyetler ise Hz. Âdem'in zatının yaratılmasıyla ilgilidirler. Bu yüzden Allah Teâlâ meleklere çamurdan bir beşer yaratacağını haber verdiğinde, Melekler herhangi bir soru tevcih etmemişken, sadedinde olduğumuz âyette, yeryüzünde bir halifenin yapılacağı söylendiğinde ise daha önceden yaratılacağı söylenen beşerin halife olması hususunda soru sormuşlardır. Bundan dolayı öyle gözüküyor ki bu ayette geçen câil kelimesi, Hz. Âdem'in ilk yaratılmasından değil, halife kılınmasından bahsetmektedir. Bu yüzden buradaki kelimeye "tasyîr" manasının verilmesi uygun olacaktır. Dolayısıyla Elmalılı'nın dediği gibi bu ayette câil kelimesi kullanılarak meleklere yapılan tebliğ, "إني خالق" takdirinden sonra gözükmektedir.⁸¹

Ayrıca bu âyette ikinci ca'l fiili olan *تجعل* fiili de "tasyîr" manasına gelmekte ve iki mef'ûl almaktadır. Bu durumda *فيها* ifadesi mukaddem ikinci mef'ûl, *من يفسد* ifadesi de birinci mef'ûl olmaktadır.⁸²

Bakara 143

"Ca'l" kökünün "tasyîr" manasında kullanıldığı âyetlerden birisi de bu âyettir. Bu âyette iki defa kullanılmıştır.

*و كذلك جعلناكم أمة وسطا لتكونوا شهداء على الناس و يكون الرسول عليكم شهيدا و ما جعلنا القبلة التي كنت عليها إلا لنعلم من يتبع الرسول ممن ينقلب على عقبيه. "İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, peygamberin de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık. Daha önce yöneldiğin (Kâbe'yi tekrar) kibleye çevirmemiz, ancak Peygamber'e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenenden ayırt etmemiz içindir."*⁸³

77 38. Sâd, 71.

78 25. Furkân, 54.

79 28. Hicr, 28.

80 en-Nisâbüri, a.g.e., I, 215.

81 Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Matbaai Ebuzziya, İstanbul, 1935-1939, I, 300.

82 el-Halebi, *ed-Durru'l-Masûn*, I, 252-254.

83 2. Bakara, 143.

Bu âyetteki "ca'l" fiili, hem ilk geçtiği yerde,⁸⁴ hem de ikinci geçtiği yerde "tasyîr" manasına gelmektedir.⁸⁵ İlk geçtiği yer olan *وسطا* و كذلك جعلناكم أمة وسطا ifadesinde iki mef'ûl almıştır. Birinci mef'ûl zamir, ikinci mef'ûl ise "أمة" lafzıdır.⁸⁶ İkinci geçtiği yer olan *وما جعلنا القبلة التي كنت عليها* و ibaresinde de iki mef'ûl almıştır. Burada ise *التي كنت عليها* ifadesi muahhar birinci mef'ûl,⁸⁷ *القبلة* ise mukaddem ikinci mef'ûldür.⁸⁸ İşte bu durumda âyetin manası: "*Senin ilk kıblen olan ve daha önce oradan Beyt-i Makdis'e doğru çevrildiğin Kâbe'yi şimdi tekrar senin kıblen haline çevirmemiz ancak Peygamber'e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönmekten ayırt etmemiz içindir*" şeklinde olur. Çünkü birinci halle ilgili olan, birinci mef'ûl, ikinci halle ilgili olan da, ikinci mef'ûl olur.⁸⁹ Ya da diğer bir ifadeyle âyetin manası, "*senin vaktiyle üzerinde bulunduğun Kâbe'yi kible yapmamız ancak Peygamber'e ittibâ edecek olanları, geldiği izden geri dönüp irtidât edecek olanlardan ayırmak içindir*" şeklinde olabilir.⁹⁰ Sonuç olarak denilebilir ki, bu âyetteki "ca'l", geçtiği her iki yerde de "tasyîr" manasına gelmektedir.

Maide 60

"Ca'l" kökünün "tasyîr" manasında kullanıldığı âyetlerden birisi de bu âyettir.

قل هل أنبئكم بشرّ من ذلك مثوبة عند الله من لعنه الله و غضب عليه و جعل منهم القردة و الخنازير و عبد الطاغوت أولئك .
De ki: Allah katında yeri bundan daha kötü olanı size haber vereyim mi? Allah'ın lanetlediği ve gazap ettiği, aralarından bazılarını maymun, domuz ve tâğuta tapanlara çevirdiği kimseler. İşte bunlar, yeri daha kötü olan ve doğru yoldan daha ziyade sapmış bulunanlardır."⁹¹

Bu âyette geçen "ca'l" fiili bazı müfessirlere göre "tasyîr",⁹² bazılarına göre ise "yaratma"⁹³ manasına gelmektedir. Fakat görüldüğü gibi bu âyette, insanların bir kısmının, ya sîreten ya da sûreten, bahsi geçen varlıklara çevrilmesinden bahsedildiği için buradaki fiili "tasyîr" manasında anlamak mümkündür. Yani bu âyette, daha önce bir hal üzere olan kişileri, başka bir hale intikal ettirmeden bahsedilmektedir. Çünkü Allah onları ilk yarattığında maymun ve domuz şeklinde yaratmamıştır.

Âyetteki fiil "tasyîr" manasına geldiğinde iki mef'ûl alır. *منهم* ifadesi mukaddem ikinci mef'ûl olur.⁹⁴

84 el-Halebi, *ed-Durru'l-Masûn*, II, 151.

85 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 596-597; *Tefsîru'l-Celâleyn*, Dâru'l-Menâr, Kahire ts., s. 22; el-Âlûsî, *a.g.e.*, II, 557.

86 el-Halebi, *ed-Durru'l-Masûn*, II, 151.

87 Müfessirlerden bazıları ise *القبلة* kelimesini birinci meful, *التي* kelimesini ise ikinci meful olarak kabul etmişlerdir. Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 199; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, I, 310; el-Âlûsî, *a.g.e.*, II, 55.

88 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 596-597; Yazır, *a.g.e.*, I, 526.

89 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 596-597.

90 Yazır, *a.g.e.*, I, 526.

91 5. Mâide, 60.

92 İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 558; el-Halebi *ed-Durru'l-Masûn*, IV, 326 vd.

93 et-Tabersî, *a.g.e.*, III, 302; el-Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 207.

94 el-Halebi *ed-Durru'l-Masûn*, IV, 326 vd.

Mâide 97

“Ca’l” kökünün “tasyîr” manasında kullanıldığı âyetlerden birisi de Mâide 97’inci âyettir. جعل الله الكعبة البيت الحرام قياما للناس والشهر الحرام والهدى والقائد “Allah, Kâbe’yi, o saygıya lâyık evi, haram ayı, hac kurbanını ve (kurbanlıkların boynuna asılan) gerdanlıkları insanlar için hayat ve güvenc kaynağı kıldı.”⁹⁵

Görüldüğü gibi bu âyette doğrudan Kâbe’nin yaratılmasından değil, onun, manevî yeni bir hale çevrilmesinden ve ona bir özelliğın verilmesinden bahsedilmektedir.

Diğerc taraftan bu âyette geçerc “ca’l” fiiline “tasyîr”⁹⁶ “yaratma”⁹⁷ ya da her iki manayı verenler olmuştur.⁹⁸ Bazılarına göre ise buradaki “ca’l”, “tebyîn”, “hüküm verme”⁹⁹ ve “teşrif”¹⁰⁰ manalarına gelmektedir.

Mesela Taberî ve İbn Atiyye, bu âyetteki “ca’l” fiiline “tasyîr” manası vermişlerdir.¹⁰¹ Kurtubî ise “yaratma” manasına geldiğini söylemiştir.¹⁰² İbnü’l-Arabî’ye göre ise bu âyetteki “ca’l” fiilinin manası, “daha önce yaratılmış bir mahlûka bir özellik verme manasındaki ikinci yaratma”dır. O, bunun sebebini şöyle açıklamaktadır: “Çünkü Kâbe’nin varlık olarak yaratılışı daha önce meydana gelmişti. Daha sonra ise onda çeşitli özellikler yaratılmıştır. Dolayısıyla “halk” hem birinci yaratmayı hem de ikinci yaratmayı içine alırken, “ca’l” ise ikinci manaya hastır ve kendisinde bulunan sıfatlardan haber verme manasına gelmektedir.”¹⁰³

Kanaatimize göre İbnü’l-Arabî’nin bahsetmiş olduğı bu ikinci yaratma “tasyîr” olarak kabul edilebilir. Allah Teâlâ’nın Hz. Âdem’i önce yaratıp sonra meleklerle onun halife olacağını tebliğ etmesi ve bu tebliğı yaparken de “ca’l” ifadesini kullanması gibi, burada bahsedilen husus da Kâbe’nin ilk yaratılması değil, ona bu özelliğın verilmesidir. Çünkü İbn Âşûr’un da ifade ettiğı gibi Kâbe, önceden ibadet evi olarak mevcuttu. Fakat sonra Allah onu, Kâbe’nin ehline ve onların soyundan gelenlere bir lütuf olarak, insanlar için “kıyâmen” yaptı.¹⁰⁴ Dolayısıyla buradaki fiile “tasyîr” manasını vermek mümkündür.

95 5. Mâide, 97.

96 et-Taberî, *a.g.e.*, VII, 83; İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 583; İbnü’l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah, *Abkâmu’l-Kur’ân*, (Thk. Rıza Ferenc el-Hümâmî) el-Mektebetu’l-Asriyye, Beyrût, 2009, II, 172; İbnü’l-Cevzi, *Zâdu’l-Mesîr*, s. 409; el-Beydâvî, *a.g.e.*, I, 286; el-Hâzin, *a.g.e.*, II, 81; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IV, 28; eş-Şirbîni, *a.g.e.*, I, 461; el-Mazharî, el-Kâdi Muhammed Senâullah el-Osmâni, *Tefsîru’l-Mazharî*, (Thk. Ahmed İzzü İnâye), Dâru İhyâit-Turâsî’l-Arabî, Beyrût, 2004, III,215; el- Âlûsî, *a.g.e.*, VII, 49.

97 el-Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 284; eş-Şevkânî, *a.g.e.*, s. 494; İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *et-Tabrîr ve’t-Tenvîr*, Dâru Suhnûn, Tunus, 1997, VII, 54.

98 en-Nesefî, Abdullah İbn-i Ahmed İbn-i Mahmûd, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vîl*, (Thk., eş-Şeyh Zekeriyâ Umeyrât), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 2008, I, 344; Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru’l-Menâr*, Dâru’l-Menâr, Kahire, 1947, VII, 116.

99 er-Râzi, *a.g.e.*, XII, 87; el-Hâzin, *a.g.e.*, II, 81; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IV, 28; el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, IV, 431; eş-Şârâvî, Muhammed Mütevellî, *Tefsîru’ş-Şârâvî*, Dâru Ahbârî’l-Yevm, ts., VI, 3406.

100 el-Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 977; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, XXVIII, 207.

101 et-Taberî, *a.g.e.*, VII, 83; İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 583.

102 el-Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 284.

103 İbnü’l-Arabî, *a.g.e.*, II, 172.

104 İbn Âşûr, *a.g.e.*, VII, 54.

Bu ayette geçen "ca'l" fiili "tasyîr" manasına geldiğinde iki mef'ûl alır.¹⁰⁵ "الكعبة" birinci mef'ûl,¹⁰⁶ "قياما" ise ikinci mef'ûl olur.¹⁰⁷ "البيت الحرام" ifadesi ise ya bedel¹⁰⁸ ya da atfî beyan olur.¹⁰⁹ "Yaratma" manasında kabul edilirse tek mef'ûl almış olur.¹¹⁰ Bu durumda "الكعبة" mef'ûl,¹¹¹ "قياما" hâl olur.¹¹²

En'âm 123

"Ca'l" fiilinin geçmiş olduğu âyetlerden birisi de En'âm suresindeki bu âyettir. Bu âyette her memlekette, günahkârların liderler konumuna getirilmesinden bahsedilmektedir: "و كذلك جعلنا في كل قرية أكابر مجرميها ليمكروا فيها و ما يمحرون إلا بأنفسهم و ما يشعرون" *"Böylece biz, her kasabada, oralarda bozgunculuk yapmaları için, günahkârlarını lider konumuna getirdik. Onlar yalnız kendilerini aldatırlar, ama farkında olmazlar."*¹¹³

Bu âyette geçen "ca'l" fiiline müfessirler tarafından "tasyîr",¹¹⁴ "yaratma"¹¹⁵ ve "temkin/yerleştirme ve imkân verme"¹¹⁶ manaları verilmiştir. Fakat buradaki fiile, iki mef'ûl almasından dolayı "tasyîr" manasını vermek daha uygun olacaktır.¹¹⁷ Bu durumda "مجرميها" kelimesi birinci mef'ûl, "أكابر" kelimesi ikinci mef'ûl olur.¹¹⁸ Böylece mef'ûller arasında takdim ve tehir meydana gelmiş olur.¹¹⁹ "Tasyîr" manası verildiğinde, "her kasabadaki günahkârların, oranın liderleri konumuna getirilmesinden"¹²⁰ bahsedilmiş olur. Böylece âyetin manasında, günahkârları liderlere çevirme bulunur. Bu çevirme ve dönüştürme manasından dolayı bu âyetteki fiile "tasyîr" manası vermek uygun olacaktır.

Bazı müfessirlerin dediği gibi bu âyetteki ca'l fiilini "yaratma" manasında alıp,¹²¹ "ekâbir" kelimesi ile "mücrimihâ" ifadesini muzâf muzâfun ileyh olarak kabul etmek de akla gelebilir. Fakat Râzi'nin de dediği gibi bu durumda âyetteki mana tamam olmaz. Çünkü جعلت زيدا "Zeyd'i yaptım" gibi bir ifade kullanılıp gerisi söylenmediğinde mana tamam olmaz. Dolayısıyla mananın tamamlanması için جعلت زيدا رئيسا أو ذليلا "Zeyd'i başkan ya da zelil yaptım" örneğinde olduğu gibi ikinci bir meful eklemek gerekmektedir. Bu ikinci meful eklendiğinde ise mana tamam olmuş olur.¹²² Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi ca'l fiili "tasyîr" manasına geldiğinde iki meful alır.¹²³

113 6. En'âm, 123.

114 İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 660; el-Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 65; el-Beydâvî, *a.g.e.*, I, 321; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IV, 217; el-Mazharî, *a.g.e.*, III, 309; İbn Âşûr, *a.g.e.*, VIII, 48; Reşid Rıza, *a.g.e.*, VIII, 33.

115 İbn Âşûr, *a.g.e.*, VIII, 48; et-Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Müessesetu'l-'Alamî li'l-Matbûât, Beyrût, 1997, VII, 351.

116 el-Mazharî, *a.g.e.*, III, 309; Reşid Rıza, *a.g.e.*, VIII, 33.

117 İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 660; el-Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 65; el-Beydâvî, *a.g.e.*, I, 321; el-Mazharî, *a.g.e.*, III, 309; İbn Âşûr, *a.g.e.*, VIII, 48; Reşid Rıza, *a.g.e.*, VIII, 33.

118 İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 660; İbn Âşûr, *a.g.e.*, VIII, 48.

119 İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 660; er-Râzî, *a.g.e.*, XIII, 144.

120 er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIII, 144.

121 et-Tabâtabâî, *a.g.e.*, VII, 351.

122 er-Râzî, *a.g.e.*, XIII, 144.

123 ez-Zemahşerî, *el-Keşâf*, II, 3; el-Beydâvî, *a.g.e.*, I, 41; İbn Akil, *a.g.e.*, s. 213; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 220; İbn Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*, s. 369, 375; Ebu'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 29-30 ve 347-348.

Kehf 8

“Ca’l” kökünün “tasyîr” manasında kullanıldığı âyetlerden birisi de Kehf suresindeki bu âyettir. Bu âyette yeryüzünde bulunan güzel şeylerin, kupkuru toprağa çevrilmesinden bahsedilmektedir: *وإنا لجاعلون ما عليها صعيدا جرزا* “*Biz muhakkak oradaki her şeyi kupkuru bir toprağa çevireceğiz.*”¹²⁴

Bu âyette geçen *جاعلون مصيرون* kelimesi *مصيرون* manasındadır¹²⁵ ve iki mef’ûl almıştır. İkinci mef’ûl *صعيدا* lafzıdır.¹²⁶ Bir önceki âyette *عملًا أحسن أيهم لها لنبلوهم أئمة* ifadesiyle, yeryüzündeki her şeyin dünyaya mahsus ziyet yapıldığından bahsedilmiştir. Yani yedinci âyete göre yeryüzünde bulunanlar, önceden süslü ve güzel bir haldeydi. İncelemiş olduğumuz sekizinci âyette ise bu süslü şeylerin, hoş gitmeyen kupkuru bir toprağa dönüştürülmesinden bahsedilmektedir. İşte burada, bir halden başka bir hale dönüştürme anlatıldığı için bu kelimeye “tasyîr” manası vermek uygun olacaktır. Nitekim el-Halebî de bu âyetteki *جاعلون* kelimesinin “tasyîr” manasından başka bir manaya gelemeyeceğini ifade etmiştir.¹²⁸

Zuhruf 3

“Ca’l” fiilinin geçtiği âyetlerden birisi de Zuhruf suresindeki *إنا جعلناه قرآنا عربيا لعلكم تعقلون* “*Biz, anlayıp düşünmeniz için onu Arapça bir Kur’ân kıldık*”¹²⁹ âyetidir. Bu âyetteki fiilin manası hakkında da müfessirler arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Buradaki fiil, Kur’ân’ın durumuyla alakalı olduğu için özellikle itizalî fikre sahip olan bazı müfessirler bu fiile, “yaratma” manası vermeye meyletmişlerdir. Bu fiile, “yaratma”¹³⁰ manası verenlerin yanında, “tasyîr”,¹³¹ “tesmiye”,¹³² “inzâl”,¹³³ “kavl/söylemek”,¹³⁴

124 18. Kehf, 8.

125 et-Taberî, *a.g.e.*, XV, 197; İbn Kesîr, el-Hâfız İmâdu’d-Dîn Ebu’l-Fidâ İsmâil, *Muhtasar Tefsîr İbn-i Kesîr*, (Thk. ve ihtisâr, Muhammed Ali es-Sâbüni) Dâru’l-Kalem-Mektebet-u Cidde, Beyrût, ts., II, 409; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VI, 97; el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, VII, 445.

126 el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, VII, 445.

127 18. Kehf, 7.

128 el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, VII, 445.

129 43. Zuhruf, 3.

130 ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, IV, 230.

131 el-Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd, *Meâlimu’r-Tenzîl*, Dâru İbn-i Hazm, Beyrût, 2002, s. 1164; ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, IV, 230; İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 1674; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 6-7; el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, IX, 571; el-Bikâi, *a.g.e.*, XVII, 378; el-Âlûsi, *a.g.e.*, XXV, 86; ed-Dervîş, Muhyiddin, *İrâbu’l-Kur’âni’l-Kerîm ve Beyânüh*, Dâru İbn Kesîr-el-Yemâme, Beyrût-Dimeşk, 1999, VII, 60.

132 es-Sa’lebî, Ebû İshâk, *el-Kesf ve’l-Beyân, (Tefsîru’s-Sa’lebî)*, (Thk. Ebû Muhammed İbn Âşûr), Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, Beyrût, 2002, VIII, 327-328; İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 1674; er-Râzi, *a.g.e.*, XXII, 95; el-Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 49; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 6-7; el-Bikâi, *a.g.e.*, XVII, 378.

133 es-Sa’lebî, *a.g.e.*, VIII, 327-328; Mekki b. Ebî Tâlib, *a.g.e.*, X, 6621-6622.

134 es-Semerkandî, *a.g.e.*, III, 202; ed-Dâmegâni, *a.g.e.*, s. 229; İbn Manzûr, *a.g.e.*, II, 147; Zekeriyya el-Ensârî, Şeyhulislâm Ebû Yahya, *Fethu’r-Rahman bi-Kesfi mâ Yeltebisu fi’l-Kur’ân*, (Thk. Muhammed Ali es-Sâbüni), Dâru’l-Kur’âni’l-Kerîm, Beyrût, 1983, s. 511-512.

“tebyîn”¹³⁵ “vasfetme”¹³⁶ “vaz’ etme”¹³⁷ gibi manalar verenler de olmuştur.

Mesela Süddî’ye göre bu âyetteki “ca’l” fiili “inzâl”, Mücâhid’e göre “kavl/ söylemek”, Süfyan es-Sevrî’ye göre ise “tebyîn” manasına gelmektedir.¹³⁸

Begavî “tasyîr” manası vererek bu âyeti, “bu kitabın kıraâtını Arapça yaptık” şeklinde açıklarken,¹³⁹ İbn Atiyye ise bu âyette geçen fiilin “tasyîr” ve “tesmiye” manasına geldiğini söylemiştir.¹⁴⁰

Zemahşerî de ya iki mef’ûl alıp “tasyîr” manasına geldiğini ya da En’âm birinci âyette olduğu gibi bir mef’ûl alıp “yaratma” manasına geldiğini söylemiştir. Bu durumda mana, “onu acem diliyle değil Arapça olarak yaratık” şeklinde olmaktadır.¹⁴¹ Zemahşerî’nin burada “tasyîr” manasının yanında “yaratma” manasını vermesinin sebebi, muhtemelen itizâlî bir fikre sahip olmasıdır.¹⁴²

Bazı müfessirler ise bu âyetteki fiile “yaratma” manası verilmesine şiddetle karşı çıkmışlardır. Mesela es-Sa’lebî, buradaki “ca’l” fiilinin “yaratma” manasına gelmesinin imkânsız olduğunu ifade etmiştir.¹⁴³ Mekki b. Ebî Tâlib ise bid’at ehlinin bu ayete “yaratma” manası vermesinin yanlış olduğunu söylemiştir. Çünkü ona göre “yaratma” manasında olsaydı bir mef’ûl alırdı.¹⁴⁴ es-Sem’ânî de bu âyetteki fiile “yaratma” manası verilmesine itiraz etmiş ve Kur’ân’ın Allah’ın mahluk olmayan kelamı olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁵ er-Râzî de Kur’ân’ın hudûsünü kabul edenlerin, bu ayetle çeşitli deliller getirdiklerini ifade etmiş ve onlara cevap vermiştir.¹⁴⁶

Buradaki fiilin bir mef’ûl alan “yaratma” manasından ziyade, iki mef’ûl alan “tasyîr” manasına gelmesi daha uygundur. Çünkü yaratma manası vermek Kur’ân’ın tazimine terstir ve burada konuşulan konu buna uygun değildir. Ayrıca Kur’ân’ın mahlûk olduğunu tekid edecek her hangi bir şey daha önce geçmemiştir. Diğer taraftan inanmayanların inkârı onun mahlûkiyetine değildir. Aksine bu ifadeler onun, kendi üslupları üzere gelen, kolayca anlamları mümkün olan ve mucize olduğunu bilmeleri zor olmayan, apaçık

135 ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî, *Meâni'l-Kur'ân ve l'râbub*, (Thk. Abdulcelil Abduh Şelebî), Dâru'l-Hadis, Kahire, 2004, IV, 308; es-Semerkandî, *a.g.e.*, III, 202; es-Sa'lebî, *a.g.e.*, VIII, 327-328; İbn Manzûr, *a.g.e.*, II,147; Ebu'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 347-348; ez-Zebidî, *a.g.e.*, XXVIII, 207.

136 es-Semerkandî, *a.g.e.*, III, 202; es-Sa'lebî, *a.g.e.*, VIII, 327-328; el-Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 49; eş-Şevkânî, *a.g.e.*, s. 1597.

137 el-Bikâî, *a.g.e.*, XVII, 378.

138 el-Mâverdi, *a.g.e.*, V, 215; es-Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdulcebbâr et-Temimî el-Mervezî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, (Thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim), Dâru'l-Vatan, Riyad, 1997, V, 90; el-Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 49; eş-Şevkânî, *a.g.e.*, s. 1597.

139 el-Begavî, *a.g.e.*, s. 1164.

140 İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 1674.

141 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 230.

142 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 6-7.

143 es-Sa'lebî, *a.g.e.*, VIII, 327-328.

144 Mekki b. Ebi Tâlib, *a.g.e.*, X, 6621-6622.

145 es-Sem'ânî, *a.g.e.*, V, 90.

146 er-Râzî, *a.g.e.*, XXVII, 171-172.

Arapça bir Kur'ân olduğunu anlatmak için gelmiştir.¹⁴⁷ Ayrıca buradaki fiil “yaratma” manasına gelseydi bir mef’ûl alırdı.¹⁴⁸ Hâlbuki iki mef’ûl almıştır.¹⁴⁹ Birinci mef’ûl hu zamiri ikincisi ise “قرآنا” lafzıdır.¹⁵⁰

Yukarıda zikredilen âyetlerin haricindeki birçok âyette de “ca’l” fiili “tasyîr” manasına gelmektedir. Mesela, Bakara, 2/22,¹⁵¹ Bakara, 2/124,¹⁵² Bakara, 2/125,¹⁵³ Bakara, 2/126,¹⁵⁴ Âl-i İmrân, 3/55,¹⁵⁵ Arâf, 7/143,¹⁵⁶ Hûd, 11/82,¹⁵⁷ Yusuf, 12/100,¹⁵⁸ Kehf, 18/96,¹⁵⁹ Enbiyâ, 21/72,¹⁶⁰ Furkân, 25/23,¹⁶¹ Zümer, 39/21, Zuhruf, 43/59,¹⁶² Müzzemmil, 73/17,¹⁶³ Mürselât, 77/25¹⁶⁴ ve Fîl, 105/5¹⁶⁵ gibi âyetler bunlardan bazılarıdır.

Bazı âyetlerde geçen “ca’l” köküne ise hem “tasyîr” hem de “yaratma” manası vermek mümkündür. Mesela Enbiyâ sûresi sekizinci âyette geçen “ca’l” fiilinin her iki manaya gelmesi de ihtimal dâhilindedir. Enbiyâ sûresindeki, *و ما جعلناهم جسدا لا يأكلون و ما كانوا خالدين* “Biz onları (Peygamberleri), yemek yemeyen birer ceset olarak yaratmadık. Onlar ebedi de değillerdir”¹⁶⁶ âyetindeki “ca’l” fiiline, hem “tasyîr”¹⁶⁷ hem de “yaratma”¹⁶⁸ manası verilebilir. Yaratma manasına gelirse âyetin manası, “biz onları yemek yemeyen birer cansız ceset olarak yaratmadık” şeklinde olur. “Tasyîr” manasında kabul edilirse, “biz onları yemek yemeyen birer cansız cesede dönüştürmedik” şeklinde olur.

147 el-Âlûsi, *a.g.e.*, XXV, 86.

148 Mekki b. Ebî Tâlib, *el-a.g.e.*, X, 6621-6622.

149 Mekki b. Ebî Tâlib, *a.g.e.*, X, 6621-6622; ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, IV, 230; el-Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 49; el-Âlûsi, *a.g.e.*, XXV, 86; eş-Şevkânî, *a.g.e.*, s. 1597.

150 Mekki b. Ebî Tâlib, *a.g.e.*, X, 6621-6622.

151 İbn-i Atiyye, *a.g.e.*, s. 64; el-Kurtubî, *a.g.e.*, I, 227; el-Beydâvî, *a.g.e.*, I, 41; en-Nesefî, *a.g.e.*, I, 32; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 237; Ebu’s-Suûd, *a.g.e.*, I,130; el-Âlûsi, *a.g.e.*, I, 272; Ebû Zehra, Muhammed, *Zehratu’t-Tefâsir*, Dâru’l-Fikr, Yye. ts., I, 158.

152 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 547; Ebû Zehra, *a.g.e.*, I, 394.

153 el-Kurtubî, *a.g.e.*, II, 100; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 551; Ebu’s-Suûd, *a.g.e.*, I, 283.

154 el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, II, 108.

155 İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 308; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, II, 498; el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, III, 213.

156 el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, V, 450.

157 el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, VI, 370.

158 el-Âlûsi, *a.g.e.*, XIII, 77-78.

159 es-Semerkandî, *a.g.e.*, II, 313.

160 el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, VIII, 181.

161 İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 1380.

162 en-Nesefî, *a.g.e.*, II, 529.

163 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 357; el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, X, 527.

164 el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, X, 636; eş-Şirbînî, *a.g.e.*, IV, 523; el-Kâsimî, Muhammed Cemâlüddîn, *Tefsîru’l-Kâsimî, Mehâsinu’t-Te’vîl*, (Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâru İhyâi’l-Kutubî’l-Arabiyye, Yye. 1957 XVII, 6024.

165 el-Ezherî, *a.g.e.*, I, 373; İbn Manzûr, *a.g.e.*, II,147.

166 Enbiyâ, 21/8.

167 el-Âlûsi, *a.g.e.*, XVII, 19.

168 es-Semerkandî, *a.g.e.*, II, 363; el-Âlûsi, *a.g.e.*, XVII, 19.

Bu âyet dışında, En'âm, 6/96,¹⁶⁹ En'âm, 6/165,¹⁷⁰ Yûnus, 10/5,¹⁷¹ İsrâ, 17/12,¹⁷² Kehf, 18/7,¹⁷³ Meryem, 19/24,¹⁷⁴ Furkân, 25/62,¹⁷⁵ Fâtır, 35/1,¹⁷⁶ Nebe', 78/6,¹⁷⁷ ve 9-11.¹⁷⁸ âyetlerinde "ca'l" kökünden gelenlerin de her iki manaya gelmesi mümkündür.

2.2. Yaratma Manasında Kullanımı

"Ca'l" kökünün Kur'ân-ı Kerim'de kullanılan manalarından birisi de "yaratma"dır. Fakat aşağıda ifade edileceği gibi "ca'l" ile anlatılan "yaratma", "halk" fiili ile anlatılan yaratmadan farklıdır. "Ca'l" fiilinin "yaratma" manasında kullanıldığı âyetlerden bazıları şunlardır:

En'âm 1

"Ca'l" fiilinin "yaratma" manasında kullanıldığı âyetlerden birisi En'âm sûresi birinci âyettir: "Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur. (Bütün bunlardan) sonra kâfir olanlar (hala putları) Rab'leri ile denk tutuyorlar."¹⁷⁹

Bu âyette geçen "ca'l" fiili, müfessirlerin çoğuna göre "yaratma"¹⁸⁰ manasına gelmektedir. "Yaratma" manasına gelen bu fiil, bir mef'ûl almıştır.¹⁸¹ Bu âyetteki fiile "yaratma" manası veren müfessirlerin birçoğu da, "ca'l" ile anlatılan "yaratma" ile "halk" ile anlatılan "yaratma" arasındaki farktan bahsetmişlerdir.¹⁸²

169 el-Halebi, *ed-Durru'l-Masûn*, V, 61.

170 Mekki b. Ebi Tâlib, *a.g.e.*, III, 2266- 2267.

171 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, V, 129; el-Halebi, *ed-Durru'l-Masûn*, VI, 151; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, III, 467; el-Âlûsî, *a.g.e.*, XI, 91.

172 es-Semerkandî, *a.g.e.*, II, 262; el-Kirmânî, *Tâcu'l-Kurrâ Mahmûd b. Hamza, Garâibu't-Tefsîr ve Acâibu't-Te'vil*, (Thk. Şumran Sirkal Yunus el-Acelî), Dâru'l-Kible-Müessesetu Ulûmi'l-Kur'ân, ts., I, 623; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VI, 13; el-Halebi, *ed-Durru'l-Masûn*, VII, 322; eş-Şarâvî, *a.g.e.*, XIV, 8399.

173 İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât, *el-Beyân fi Garib-i İrâbi'l-Kur'ân*, (Thk. Tâhâ Abdulhamid Tâhâ), el-Hev'etu'l-Misriyyetu'l-Âmme, Kahire, 2006, II, 100; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VI, 96; el-Halebi, *ed-Durru'l-Masûn*, VII, 443; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, IV, 475; el-Âlûsî, *a.g.e.*, XV, 281.

174 el-Halebi, *ed-Durru'l-Masûn*, VII, 584.

175 es-Semerkandî, *a.g.e.*, II, 465; el-Âlûsî, *a.g.e.*, XIX, 56.

176 el-Halebi, *ed-Durru'l-Masûn*, IX, 210; İbn Âşûr, *a.g.e.*, XXII, 249.

177 el-Halebi, *ed-Durru'l-Masûn*, X, 649; İbn Âşûr, *a.g.e.*, XXX, 14.

178 el-Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 129; İbn Âşûr, *a.g.e.*, XXX, 18.

179 6. En'âm, 1.

180 Ma'mer b. el-Müsenâ, Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, (Thk. Fuat Sezgin), Mektebetu'l-Hancı, Kahire, ts., I, 185; el-Askerî, *el-Furûku'l-Lugaviyye*, s. 154; Mekki b. Ebi Tâlib, *a.g.e.*, III, 1956-1957; es-Semerkandî, *a.g.e.*, I, 473; el-Mâverdi, *a.g.e.*, II, 92; ed-Dâmegânî, *a.g.e.*, s. 229; es-Sem'ânî, *a.g.e.*, II, 86; el-Begavî, *a.g.e.*, s. 411; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 3 ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâga*, s. 95; el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 101; İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 601; İbnu'l-Arabî, *a.g.e.*, II, 172; İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-Mesîr*, s. 424; er-Râzî, *a.g.e.*, XII, 130; el-Beydâvî, *a.g.e.*, I, 294; en-Nesefî, *a.g.e.*, I, 353; İbn Cüzey, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. el-Kelbî, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1995, I, 261; el-Halebi, *Umdetu'l-Huffâz*, I, 328; el-Bikâî, *a.g.e.*, VII, 4; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, XXVIII, 207; el-Kâsımî, *a.g.e.*, VII, 2235; Reşid Rıza, *a.g.e.*, VII, 292-293; Ebû Zehra, *a.g.e.*, V, 2431; es-Sebt, *a.g.e.*, III, 571 ve V, 2185-2186; Peterson, "Creation", I, 477; Çağrıncı, "Yaratma", XLIII, 326; Okuyan, Mehmet, *Kur'ân-ı Kerim'de Çok Anlamlılık*, Düşün Yayınıncılık, İstanbul, 2013, s. 178.

181 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 3; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, I, 313; er-Râzî, *a.g.e.*, XII, 130.

182 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 3; er-Râzî, *a.g.e.*, XII, 130; el-Beydâvî, *a.g.e.*, I, 294; el-Kâsımî, *a.g.e.*, VII, 2235; Reşid Rıza,

Mesela Zemahşerî bu âyetteki “ca’l” fiilinin “yaratma” manasına geldiğini ve bir mef’ûl aldığı söyledikten sonra, “ca’l” ile “halk”ı birbirinden ayırmıştır. Ona göre “halk” kelimesinde “takdir” (ölçüp biçme)¹⁸³ manası varken “ca’l” kelimesinde “bir şeyden başka bir şeyi inşa etme”, “bir şeyi başka bir şeye çevirme” ya da “bir mekândan başka bir mekâna nakletme” manaları olan “tazmîn” manası vardır.¹⁸⁴

Ebû Zehra’ya göre ise bu âyetteki “halk”ın manası, “ilk inşâ”dır. “Ca’l” ise bir şeyin bir ya da iki şeyden meydana getirilmesi (terkîb, tasyîr) manasını içermektedir. Ayrıca ona göre “halk” kelimesi de herhangi bir karineyle bu manaya gelebilmektedir.¹⁸⁵ Mesela Nisâ suresi birinci âyete geçen “halk” fiili bu şekilde düşünülebilir. Bu âyette ilk insandan eşinin yaratılması ifade edilirken, “halk” fiili kullanılmıştır.¹⁸⁶

Bu âyette “semâvât ve arz” kelimelerinin “halk”, “zulumât ve nûr” (karanlıklar ve nûr) kelimelerinin ise “ca’l” fiili ile kullanılması düşünülmeye değerdir.¹⁸⁷ Bunun sebebi yukarıda da ifade edildiği gibi “halk”da takdir, “ca’l”de “tazmîn” (intisab) manasının olmasıdır.¹⁸⁸ Yani “halk” da, mahlûku bütün yönlerden maddesiz ya da bir maddeden “yaratma” manası varken, “ca’l”de mef’ûlün diğer bir şey ile “zarfiyet, gâye, başlangıç vb. yönlerden münasebet” manası vardır.¹⁸⁹ İşte bu âyette gökler ve yer hakkında “halk” fiilinin kullanılmasının sebebi, bu ikisinin bir cisim ve varlık olmasıdır. Zulumât ve nur hakkında “ca’l” fiilinin kullanılmasının sebebi ise bu ikisinin arz ve tebeî olmalarıdır.¹⁹⁰ Dolayısıyla “halk” bir şeyin varlığıyla alakalı iken, “ca’l”, bu mahlûkun yaratılmasının neticesi olan keyfiyet, eser ve özellikleriyle alakalıdır. Bu yüzden nur ve zulmet, yaratılmaya tâbi iki hâl olunca, bu ikisi hakkında “ca’l” fiili kullanılmıştır.¹⁹¹ Çünkü mec’ûl, başka bir şey dolayısıyla mahlûk olmuştur veya başkasına müntesiptir. Kendisine müntesip olunan şey ise ifadenin geçtiği makam yardımıyla bilinebilir. Bu, zulumât ve nur ifadelerinin semâvât ve arz ifadelerinden sonra gelmesiyle ve semâvât ve arz kelimeleri hakkında “halk” fiilinin, zulumât ve nur kelimeleri hakkında ise “ca’l” fiilinin kullanılmasıyla bilinir.¹⁹²

a.g.e., VII, 292-293; İbn Âşûr, a.g.e., VII, 126-127; Yazır, a.g.e., III, 1866-1867; eş-Şirâzi, eş-Şeyh Nâsır Mekârim, *el-Emsel fi Tefsîri Kitâbillahî'l-Münezzel*, Dâru'n-Neşr li-Medreseti'l-İmâm Ali b. Ebi Tâlib, Kum, H. 1426, IV, 9-10.

183 Eski sözlüklerde “halk” kelimesinin “yoktan yaratma” manasının yanında, “takdir” (ölçüp biçme) manasının da olduğu belirtilmiştir. Bkz. Halil b. Ahmed, a.g.e., I, 438; el-Ezherî, a.g.e., V, 226; İbn Side, a.g.e., IV, 536; Çağrıci, “Yaratma”, XLIII, 326.

184 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 3.

185 Ebû Zehra, a.g.e., V, 2431.

186 Bkz. “يا أيها الناس اتقوا ربكم الذي خلقكم من نفس واحدة وخلق منها زوجها و بث منهما رجالا كثيرا و نساء. Nisâ, IV, 1. Benzer bir kullanım da Rûm suresinde geçmektedir. Bkz., 30. Rûm, 21.

187 İbn Atiyye, a.g.e., s. 601.

188 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 3; er-Râzi, a.g.e., XII, 130; İbn Âşûr, a.g.e., VII, 126-127.

189 Yazır, a.g.e., III, 1866-1867.

190 İbn Cemâa, Ebû Abdillâh Bedreddin Muhammed b. İbrahim b. Sa’dillâh, *Keşfu'l-Meânî fi Mütetâbihi'l-Mesânî*, (Thk. Muhammed Muhammed Dâvud), Dâru'l-Menâr, Yye., 2008, s. 91; Dâvud, a.g.e., s. 184.

191 eş-Şirâzi, a.g.e., IV, 9-10.

192 İbn Âşûr, a.g.e., VII, 126-127.

Benzer bir kullanım, insanın ve ondan eşinin yaratılması anlatılırken Arâf sûresinde geçmektedir: هو الذي خلقكم من نفس واحدة و جعل منها زوجها ليسكن إليها “Sizi tek bir candan yaratan ve sonra da ondan yanında huzur bulsun diye eşini yaratan O’dur.”¹⁹³ Görüldüğü gibi burada zevcenin yaratılması anlatılırken “ca’l” fiili kullanılmıştır. Çünkü kadının yaratılması erkeğin yaratılmasından sonra olmuştur. Bundan dolayı bu ayetin devamında ليسكن إليها ifadesi gelmiştir. Bununla birlikte, “halk” daha umumidir. Bu yüzden “halk” fiili, zatların (bizzat varlıkların) yaratılmasını anlatmaya daha uygun iken, “ca’l” fiilinin o varlıklardaki arazları, halleri ve düzenleri yaratma için kullanılması daha uygundur.¹⁹⁴ Fakat yukarıda da ifade edildiği gibi “halk” kelimesi de herhangi bir karineyle bu manaya gelebilmektedir.¹⁹⁵

Beydâvî’ye göre ise bu âyette “nûr” ve “zulumât”ın yaratılışını anlatmak için “ca’l” fiilinin kullanılması, seneviyye’nin¹⁹⁶ iddia ettiği aksine, bu ikisinin kendi başına kaim olamayacağını göstermektedir.¹⁹⁷ Elmalılı da buradaki “ca’l” fiilinden hareketle, Maniheistlerin¹⁹⁸ kabul ettiği gibi, zulmet ve nurdan birisinin şerrin yaratıcısı, diğerinin hayrın yaratıcısı iki mebdai evvel olmalarının mümkün olmadığını, aksine bu ikisinin göklerin ve yerin zımında mec’ulî, (var edilmiş) tâlî, nisbî ve izafî birer hâdisе olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁹ Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi “ca’l lafzında ‘tazmîn/tazammun’ (intisâb) manası olduğundan, mec’ul kendi başına kâim olamaz.”²⁰⁰

Nahl 78

“Ca’l” fiilinin “yaratma” manasında kullanıldığı âyetlerden birisi de Nahl sûresinde geçmektedir: و جعل لكم السمع والأبصار و الأفئدة لعلكم تشكرون “Şükredesiniz diye sizin için (bedenin devamı olarak) kulaklar, gözler ve kalpler yarattı”²⁰¹

Bu âyette geçen fiil de bir mef’ûl²⁰² aldığından dolayı “yaratma” manasına gel-

193 7. Arâf, 189. Benzer bir kullanım Zümer sûresinde de bulunmaktadır: هو الذي خلقكم من نفس واحدة ثم جعل منها زوجها “Sizi tek bir candan yarattı sonra nodan da eşini yarattı.” Bkz. 39. Zümer, 6.

194 İbn Âşûr, a.g.e., VII, 126-127.

195 Ebû Zehra, a.g.e., V, 2431.

196 Seneviyye, âlemi, “nûr” ve “zulmet” diye iki ezeli aslın yaratıp yönettiğine inanan din veya mezheplere, İslâm kaynaklarında verilen isimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Kitâbu’l-Tevhîd*, (Thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi), İSAM Yayınları, Ankara, 2005, s. 57; eş-Şehristânî, Ebu’l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Mûlel ve’n-Nihal*, (Tsh. Ahmed Fehmî Muhammed), Dârul-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 2009, s. 268.

197 el-Beydâvî, a.g.e., I, 294.

198 Maniheizm’in kurucusu Mânî’dir. Bu inanca göre âlem iki ezeli asıldan oluşmaktadır. Bunlardan birisi “nûr”, diğeri ise “zulmet”tir. Bunların her ikisi de diridirler, görür ve işitirler. Ayrıntılı bilgi için bkz. eş-Şehristânî, a.g.e., s. 269; en-Nesefî, Ebu’l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Tebsiratu’l-Edille fi Usuli’d-Dîn*, (Thk. Hüseyin Atay), Ankara, 1993, I, 132; Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Yye., 1999, s. 299.

199 Yazır, a.g.e., III, 1866-1867.

200 el-Bikâî, a.g.e., VII, 4.

201 16. Nahl, 78.

202 el-Âlûsî, a.g.e., XIV, 592.

mektedir.²⁰³ Secde suresi 9. âyetle Mülk suresi 23. âyette de “ca’l” fiili benzer şekilde gelmiştir.²⁰⁴ Ayrıca Mü’minûn suresi 78. âyetteki kullanım da yukarıdaki âyetlerdeki “ca’l” fiilinin “yaratma” manasına geldiğine delalet etmektedir: *و هو الذي أنشأ لكم السمع والأبصار* و الأفتدة قليلا ما تشكرون *“O, sizin için kulakları, gözleri ve gönülleri yaratandır. Ne de az şükrediyorsunuz!”*²⁰⁵ Görüldüğü gibi bu âyette kulak, göz ve kalplerin yaratılması anlatılırken “inşâ” kelimesi kullanılmıştır. “İnşâ” ise “yaratma” demektir.²⁰⁶ Dolayısıyla yukarıda ifade edilen, Nahl, Secde ve Mülk sûresindeki âyetlerde kullanılan “ca’l” fiillerine “yaratma” manası vermek uygun olacaktır.

Enbiyâ 30

“Ca’l” fiilinin “yaratma” manasında kullanıldığı âyetlerden birisi de Enbiyâ sûresinde geçen bu âyettir: *أو لم ير الذين كفروا أن السماوات والأرض كانتا رتقا ففتقناهما وجعلنا من الماء كل شيء حي* أفلا يؤمنون *“İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?”*²⁰⁷

Bu âyette geçen “ca’l” fiili, bazı müfessirlere göre “yaratma”,²⁰⁸ bazılarına göre ise hem “yaratma” hem de “tasyîr” manasına²⁰⁹ gelmektedir. “Yaratma” manasına gelirse bir mef’ûl, “tasyîr” manasına gelirse iki mef’ûl alır.²¹⁰

Zemahşerî ve Ebû Hayyân’a göre yaratma manasına gelir ve bir mef’ûl alırsa, “her canlıyı sudan yarattık” şeklinde anlaşılır. “Tasyîr” manasına gelir ve iki mef’ûl alırsa, “her canlıyı su sebebiyle oluşturduk/sudan canlı varlık haline dönüştürdük” şeklinde anlaşılır.²¹¹

Bu âyetteki fiilin, bir mef’ûl almasından dolayı “yaratma” manasına gelmesi uygun olacaktır. Diğer taraftan İbn Âşûr’un da ifade ettiği gibi ayette geçen ifadeden maksat, “bir halden başka bir hale dönüştürmek” değil²¹² “yaratmak”tır. Çünkü burada varlıkların yaratılmasından bahsedilmektedir. Bu yüzden bu fiili “yaratma” manasında kabul etmek doğru olacaktır.

203 el-Askerî, *el-Vucûb ve’n-Nezâir*, s. 159; el-Askerî, *el-Furûku’l-Lugaviyye*, s. 154; el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 101; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, XXVIII, 207; el-Âlûsî, *a.g.e.*, XIV, 592; Ebû Zehra, *a.g.e.*, VIII, 4230.

204 *و جعل لكم السمع والأبصار والأفتدة قليلا ما تشكرون* “Sizin için kulaklar, gözler, kalpler yaratmıştır. Ne kadar az şükrediyorsunuz!” Bkz: 32. Secde, 9; 67. Mülk, 23.

205 23. Mü’minûn, 78.

206 el-Askerî, *el-Furûku’l-Lugaviyye*, s. 152; el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 494; İbn Manzûr, *a.g.e.*, VIII, 546; el-Cürçânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Kitâbu’r-Ta’rîfât*, Dârur-Reyyân li’r-Turâs, Medinetu Sitte Oktober, ts., s. 56; Ebu’l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 163.

207 21. Enbiyâ, 30.

208 el-Ezherî, *a.g.e.*, I, 374; el-Herevî, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed, *el-Garibeyn fi’l-Kur’ân ve’s-Sünne*, (Thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî), Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke, 1999, I, 345; el-Begavî, *a.g.e.*, s. 834; İbn Cüzey, *a.g.e.*, II, 35; eş-Şirbîni, *a.g.e.*, II, 557; İbn Manzûr, *a.g.e.*, II, 147; İbn Âşûr, *a.g.e.*, XVII, 56.

209 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 111; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VI, 287; el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, VIII, 149; Ebu’s-Suûd, *a.g.e.*, IV, 666; el-Mazharî, *a.g.e.*, VI, 121; el-Âlûsî, *a.g.e.*, XVII, 47.

210 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 111; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VI, 287; el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, VIII, 149; el-Âlûsî, *a.g.e.*, XVII, 47.

211 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 111; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VI, 287.

212 İbn Âşûr, *a.g.e.*, XVII, 56.

“Ca'l” kökü, buraya kadar zikrettiğimiz âyetler dışındaki birçok âyette de “yaratma” manasına gelmektedir. Mesela En'âm, 6/97,²¹³ A'râf, 7/189,²¹⁴ Yûnus, 10/67,²¹⁵ Ra'd, 13/3,²¹⁶ Hicr, 15/16,²¹⁷ Nahl, 16/72,²¹⁸ Furkân, 25/61,²¹⁹ Neml, 27/86,²²⁰ Kasas, 28/73,²²¹ Secde, 32/8,²²² Secde, 32/9,²²³ Ahzâb, 33/4,²²⁴ Zümer, 39/6,²²⁵ Zuhurf, 43/12,²²⁶ Vâkıa, 56/73,²²⁷ Mürselât, 77/27,²²⁸ Nebe', 78/13²²⁹ ve Beled, 90/8²³⁰ âyetleri, “ca'l” fiilinin “yaratma” manasında kullanıldığı âyetlerden bazılarıdır.

2.3. VASFETME/NİTELEME MANASINDA KULLANIMI

“Ca'l” kökünün Kur'ân-ı Kerim'de kullanılan manalarından birisi de “vasfetme” dir. Bu çalışmada “vasfetme” manasında kullanılan “ca'l” fiili, “niteleme”, “kılma” ve “koşma”²³¹ manalarında tercüme edilecektir.

En'âm 100

“Ca'l” kökünün “vasfetme” manasında kullanıldığı âyetlerden birisi En'âm sûresindeki bu âyettir: *“و جعلوا لله شركاء الجن و خلقهم و خرقوا له بنين و بنات بغير علم سبحانه و تعالى عما يصفون”* “*Cinleri Allah'a ortak koştular. Oysaki onları da Allah yaratmıştı. Bilgisizce O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Hâşâ! O, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir.*”²³²

- 213 es-Sa'lebi, *a.g.e.*, IV, 172; et-Tûsi, *a.g.e.*, IV, 212; el-Begavi, *a.g.e.*, s. 434; et-Tabersî, *a.g.e.*, IV, 91; İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-Mesîr*, s. 456; el-Kurtubi, *a.g.e.*, VII, 38-39; el-Beydâvi, *a.g.e.*, I, 314; en-Nesefî, *a.g.e.*, I, 379; el-Halebi, *ed-Durru'l-Masûn*, V, 65; el-Hâzin, *a.g.e.*, II, 139.
- 214 Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, I, 428; es-Sa'lebi, *a.g.e.*, IV, 314; el-Begavi, *a.g.e.*, s. 505; ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, II, 3; et-Tabersî, *a.g.e.*, IV, 301; el-Hâzin, *a.g.e.*, II, 280; *Tefsîru'l-Celâleyn*, s. 175; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, III, 283; es-Sebt, *a.g.e.*, IV, 1749-1750.
- 215 Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, III, 522; el-Âlûsi, *a.g.e.*, XI, 200.
- 216 *Tefsîru'l-Celâleyn*, s. 249; eş-Şirbîni, *a.g.e.*, II, 163.
- 217 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, V, 437; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, IV, 285; el-Âlûsi, *a.g.e.*, XIV, 361.
- 218 Mekki b. Ebi Tâlib, *a.g.e.*, VI, 4042; el-Kurtubi, *a.g.e.*, X, 116; Ebû Zehra, *a.g.e.*, VIII, 4220.
- 219 es-Semerkindî, *a.g.e.*, II, 465.
- 220 es-Sa'lebi, *a.g.e.*, VII, 226; el-Begavi, *a.g.e.*, s. 970; el-Hâzin, *a.g.e.*, III, 354; el-Mazharî, *a.g.e.*, VII, 142.
- 221 İbn Kesîr, *Mubtasar Tefsîr İbn Kesîr*, III, 22.
- 222 eş-Şirâzi, *a.g.e.*, X, 286.
- 223 el-Hâzin, *a.g.e.*, III, 403.
- 224 el-Âlûsi, *a.g.e.*, XXII, 190; el-Merâğî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, Şeriketu Mektebe ve Matbaa-i Mustafa el-Bâbi, 1946, XXI, 126.
- 225 es-Sebt, *a.g.e.*, IV, 1749-1750.
- 226 ez-Zeccâc, *a.g.e.*, IV, 309; İbn Ebî Zemenin, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. İsa, *Tefsîru İbn Ebî Zemenîn*, (Thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail, Ahmed Ferid el-Mezîdî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2003, II, 285.
- 227 el-Begavi, *a.g.e.*, s. 1272.
- 228 el-Kurtubi, *a.g.e.*, XIX, 122.
- 229 el-Kurtubi, *a.g.e.*, XIX, 130; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VI, 457; el-Mazharî, *a.g.e.*, X, 141; eş-Şevkânî, *a.g.e.*, s. 1878; el-Âlûsi, *a.g.e.*, XIX, 266; İbn Âşûr, *a.g.e.*, XXX, 24.
- 230 el-Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, XVII, 212; es-Semerkindî, *a.g.e.*, III, 480.
- 231 Divânü Lügatü't-Türk'te aktarıldığına göre “koş” kökü, “herhangi bir şeyin çifti; bir eşi olanı” manasına gelmektedir. Buradan hareketle makasa “koş bıçak” yani “çift bıçak” denilmiştir. Bkz. Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lügatü't-Türk*, (Hazırlayan, Suat Batur), İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 149-150. “Koşmak” ise “izafe etmek, isnat etmek ve yakıştırmak” manalarına gelmektedir. Bkz. Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, s. 1102.
- 232 6. En'âm, 100.

Bu âyette geçen “ca’l” fiiline, “vasfetme”,²³³ “tasyîr”²³⁴ ve “söyleme”²³⁵ gibi manalar verilmiştir. Fakat insanların cinleri, gerçek manada Allah’ın ortağı yapmaları mümkün olmadığı için burada “tasyîr” manası değil “vasfetme” manası daha uygun olacaktır. Diğer taraftan âyetin sonundaki سبحانه و تعالیٰ عما يصفون “Allah, onların vasfettiklerinden uzak ve yücedir” ifadesi, bu fiile “vasfetme” manası vermeye bir delil sayılabilir.²³⁶ Çünkü âyette “Allah, onların vasfettiklerinden yücedir” denilerek onların yaptıkları iş, “vasfetme” şeklinde ifade edilmiştir.

İbrahim 30

“Ca’l” kökünün “vasfetme” manasında kullanıldığı âyetlerden birisi de İbrahim sûresinde geçmektedir: وجعلوا لله أندادا ليضلوا عن سبيله “Allah yolundan saptırmak için O’na eşler koştular.”²³⁷

Yukarıdaki âyetlerde olduğu gibi buradaki “ca’l” fiili de “vasfetme”²³⁸ manasına gelmektedir. Çünkü bu âyette de Allah’a ortak koştuktan bahsedilmektedir. Gerçekte Allah’ın hiçbir ortağı olmadığı halde onlar kendi zihinlerinde ve inanç dünyalarında bu şekilde tasvir ve tasavvur etmektedirler.

Şâir Cerîr de “nidd” kelimesini “ca’l” fiiliyle benzer bir şekilde şöyle kullanmıştır: أتيماً²³⁹ تجعلون إليّ ندّاً / وما²⁴⁰ تيمّ لذي حسبٍ نديدا²⁴¹ “Teym’i bana denk mi tutuyorsunuz. Hâlbuki Teym, soylu birisine denk olamaz.”²⁴²

Zuhruf 15

“Ca’l” kökünün “vasfetme” manasında kullanıldığı âyetlerden birisi de Zuhruf sûresinde geçmektedir. Bu âyet, bir kısım insanların, Allah’ın kullarından bazılarını Allah’ın bir parçası olarak kabul ettiklerinden bahsetmektedir: وجعلوا له من عباده جزءا إن الإنسان لكفور مبين “Onlar, kullarından bir kısmını, O’nun bir cüz’ü kıldılar. Gerçekten insan apaçık bir nankördür.”²⁴³

233 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, I, 363 ve *el-Vucûh ve’n-Nezâir*, s. 69; el-Mâturidî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, V, 160; el-Askerî, *el-Vucûh ve’n-Nezâir*, s. 161; İbnu’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Tezkiretu’l-Erîb fi Tefsîri’l-Garîb*, (Thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb), Mektebetu’l-Meârif, Riyad, 1986, I, 164; Okuyan, *a.g.e.*, s. 179.

234 İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 650; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IV, 196.

235 el-Mâturidî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, V, 160.

236 el-Mâturidî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, V, 160.

237 14. İbrâhîm, 30.

238 Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, II, 191.

239 Cerîr divanında bu ifade تيمّ şeklinde geçmektedir. Bkz. Cerîr b. Atiyye el-Hatafâ, *Dîvânu Cerîr*, Dâru Beyrût, Beyrût, 1986, s. 129.

240 Bu kısım ise Cerîr divanında تيمّ şeklinde geçmektedir. Bkz., Cerîr b. Atiyye, *Dîvânu Cerîr*, s. 129.

241 التيميد و الله kelimeleri aynı manaya gelmektedir. Bkz. Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, IV, 206.

242 Cerîr b. Atiyye, *Dîvânu Cerîr*, s. 129; ez-Zeccâc, *a.g.e.*, I, 99.

243 43. Zuhruf, 15.

Bu âyetteki fiilin manası hakkında da çeşitli görüşler serdedilmiştir. "Tesmiye"²⁴⁴, "vasfetme"²⁴⁵, "hüküm verme"²⁴⁶, "tasyîr"²⁴⁷, "kabul etme"²⁴⁸, "inanma"²⁴⁹, "isbat etme"²⁵⁰, "söyleme"²⁵¹ bunlardan bazılarıdır.

Bu ayetteki manayı, Süddî, Mücâhid ve Mukâtil b. Süleymân'ın dediği gibi "vasfetme"²⁵² manasında anlamak mümkündür. Çünkü âyetin haber verdiği şekliyle onlar, Allah'ın kullarından bir kısmını, Allah'ın bir cüzü olarak nitelemekte ve tasvîr etmektedirler. Fakat bunların hepsini, kendi zihin ve inanç dünyalarında yapmaktadırlar. Çünkü hakikatte böyle bir şey yapmalarına imkân yoktur. Mesela melekleri kadın cinsiyetine çevirmeye veyahut kullardan bazıalarını Allah'ın çocukları yapmaya güçleri asla yetmez. Dolayısıyla buradaki fiili "vasfetme/tasvîr etme" manasında anlamak mümkün olacaktır.

Zuhruf 19

"Ca'l" fiilinin "vasfetme" manasında kullanıldığı başka bir âyet de yine Zuhruf sûresinde geçmektedir: *وجعلوا الملائكة الذين هم عباد الرحمن إناثا أشهدوا خلقهم سكتب شهداتهم و يستلون* "Onlar, Rabmân'ın kulları olan melekleri dişi olarak nitelediler. Yoksa onlar meleklerin yaratılışlarına mı şahit olmuşlar? Onların bu şahitlikleri yazılacak ve sorguya çekileceklerdir."²⁵³

Bu âyette geçen "ca'l" fiiline, "tasyîr"²⁵⁴, "hüküm verme"²⁵⁵, "vasfetme"²⁵⁶, "söyleme"²⁵⁷, "tesmiye"²⁵⁸, "kavlî tasyîr"²⁵⁹, "inanma"²⁶⁰ ve "haber verme"²⁶¹ gibi muhtelif manalar verilmiştir.

Mesela İbn Zemenîn'in aktardığına göre es-Süddî bu âyette geçen "ca'l" fiilinin "vas-

244 el-Kurtubî, *a.g.e.*, I, 227-228; el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn*, IX, 577.

245 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, III, 187 ve *el-Vucûh ve'n-Nezâir*, s. 69; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 204; Mekki b. Ebî Tâlib, *a.g.e.*, X, 6638; Okuyan, *a.g.e.*, s. 179.

246 et-Tabersî, *a.g.e.*, IX, 55; el-Hâzin, *a.g.e.*, IV, 107.

247 el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn*, IX, 577.

248 er-Râzî, *a.g.e.*, XXVII, 178.

249 el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn*, IX, 577.

250 er-Râzî, *a.g.e.*, XXVII, 178; el-Hâzin, *a.g.e.*, IV, 107.

251 Mekki b. Ebî Tâlib, *a.g.e.*, X, 6638.

252 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, III, 187 ve *el-Vucûh ve'n-Nezâir*, s. 69.

253 43. Zuhruf, 19.

254 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 3; el-Kâsimî, *a.g.e.*, VII, 2235.

255 ez-Zeccâc, *a.g.e.*, IV, 310; er-Râzî, *a.g.e.*, XXII, 95 ve XXVII, 180; el-Merâğî, *a.g.e.*, XXV, 77.

256 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, III, 187; el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, XIII, 234; es-Semerkandî, *a.g.e.*, III, 205; İbn Ebî Zemenîn, *a.g.e.*, II, 287; es-Sa'lebi, *a.g.e.*, VIII, 327-328; el-Herevî, *a.g.e.*, I, 345; el-Begavî, *a.g.e.*, s. 1164; Okuyan, *a.g.e.*, s. 179.

257 ez-Zeccâc, *a.g.e.*, IV, 310; el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, XIII, 234; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 237.

258 el-Cevherî, *a.g.e.*, IV, 1656; el-Askerî, *el-Vucûh ve'n-Nezâir*, s. 159 vd; es-Sa'lebi, *a.g.e.*, VIII, 327-328; es-Sem'ânî, *a.g.e.*, V, 95-96; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 237; el-Begavî, *a.g.e.*, s. 1164; İbn Manzûr, *a.g.e.*, II, 147; el-Firûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 977; en-Nisâbüri, *a.g.e.*, VI, 88.

259 el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn*, IX, 579.

260 el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn*, IX, 579; es-Sebt, *a.g.e.*, III, 571 ve V, 2185-2186.

261 el-Askerî, *el-Furûku'l-Lugaviyye*, s. 154.

fetmek/nitelemek” manasına geldiğini söylemiştir.²⁶² Mukâtil b. Süleyman ve es-Semerkandî de aynı manayı vermişlerdir.²⁶³ Mâturîdî ise hem “vasfetmek” hem de “söylemek” manasına gelebileceğini ifade etmiştir.²⁶⁴ Askerî ve Cevherî’ye göre ise “tesmiye” manasına gelmektedir.²⁶⁵

Mekki b. Ebî Tâlib de, bu âyette geçen fiilin *الناس جعلت فلانا أعلم* “*Falancıyı insanların en bilgisi olarak niteledin*” örneğinde olduğu gibi “vasfetme” manasına geldiğini söylemiştir.²⁶⁶

Görüldüğü gibi bu âyetteki “ca’l” fiiline müfessirler farklı manalar vermekle birlikte birçoğu “vasfetme/niteleme” ve “tesmiye” manası vermiştir. İnanmayanların meleklere gerçekten kadın cinsine çevirmeye güç yetiremeyeceklerine göre buradaki fiile doğrudan “tasâyîr” manasını vermek mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla bu fiile yukarıda müfessirlerin bazılarının dediği gibi “vasfetme” ve “tesmiye” manası vermek mümkün olabilir. Fakat meleklere kadın olduğunu ifade etmek, “isimlendirme” manasından ziyade “vasfetme/niteleme” manasına daha uygundur. Çünkü onlara bir cinsiyet atfetmek, onları bu şekilde “isimlendirmek”ten ziyade “nitelemek” manasına daha yakındır. Dolayısıyla onların kadın olduklarını söylediklerinde, onları kadınlıkla isimlendirmemekte, aksine bu vasıfla nitelemiş olmaktadır. Bu yüzden bu ayetteki fiile *الناس جعلت فلانا أعلم* “*Falancıyı insanların en bilgisi olarak niteledin*”²⁶⁷ ve *جعل فلان زيدا أعلم الناس* “*Falanca Zeyd’i insanların en bilgisi olarak niteledi*”²⁶⁸ örneklerinde olduğu gibi “vasfetme/niteleme” manasını vermek uygun olacaktır. Zeccâc ise “kavl-söylemek” manası ile “vasfetme” manasını benzer bir şekilde kullanmıştır. Bu âyetteki fiilin bir manasının da “söylemek” olduğunu ifade etmiş ve daha sonra *الناس جعلت فلانا أعلم* örneğini vermiş ve bu örnekteki fiili *أي قد وصفته بذلك* “yani onu bu şekilde vasfettin” şeklinde açıklamıştır.²⁶⁹

2.4. Hüküm Koyma Manasında Kullanımı

“Ca’l” fiilinin Kur’ân-ı Kerîm’de kullanılan manalarından birisi de “hüküm koymak/vaz’ etmek” ve “şer’î hüküm koymak”tır.²⁷⁰ Aşağıda zikredilecek âyetteki “ca’l” fiili bu manaya gelmektedir.

262 İbn Ebî Zemenin, *a.g.e.*, II, 287.

263 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, III, 187 ve *el-Vucûb ve’n-Nezâir*, s. 69; es-Semerkandî, *a.g.e.*, III, 205.

264 el-Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, XIII, 234.

265 el-Askerî, *el-Vucûb ve’n-Nezâir*, s. 159 vd; el-Cevherî, *a.g.e.*, IV, 1656.

266 Mekki b. Ebî Tâlib, *a.g.e.*, X, 6643.

267 İbn Ebî Zemenin, *a.g.e.*, II, 287.

268 es-Sem’ânî, *a.g.e.*, V, 95-96.

269 ez-Zeccâc, *a.g.e.*, IV, 310.

270 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 670; İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 586; el-Beydâvî, *a.g.e.*, I, 288; er-Râzi, *a.g.e.*, XXII, 95; en-Nesefî, *a.g.e.*, I, 346; el-Halebî, *Umdetu’l-Huffâz*, I, 328; Ebu’s-Suûd, *a.g.e.*, II, 556; Ebu’l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 347-348; el-Âlûsî, *a.g.e.*, VII, 59; el-Kâsımî, *a.g.e.*, VI, 2183; İbn Aşûr, *a.g.e.*, VII, 71.

Mâide 103

Mâide 103'üncü âyette geçen "ca'l" fiili bu manada kullanılmıştır: ما جعل الله من بحيرة و لا سائبة و لا وصيلة و لا حام و لكن الذين كفروا يفترون على الله الكذب و أكثرهم لا يعقلون *"Allah bahîra, sâibe, vasîle ve hâm diye bir şey meşrû kilmamıştır. Fakat kâfirler, yalan yere Allah'a iftira etmektedirler ve onların çoğu da akletmezler."*²⁷¹

Görüldüğü gibi bu âyette, "bahîra", "sâibe", "vasîle" ve "hâm"²⁷² gibi şeylerin bir şer'î hüküm olarak vaz' edilmemelerine rağmen kâfirlerin Allah hakkında iftira uydurdukları ifade edilmiştir.

Bu âyette bulunan "ca'l" fiilinin manası hakkında çeşitli görüşler belirtilmiştir. Müfessirlerin çoğuna göre bu âyetteki fiil, "hüküm koyma, hüküm verme, şer'î olarak emretme ve meşru kılma"²⁷³ manalarına gelmektedir. Bazılarına göre ise "tesmiye",²⁷⁴ "tasyîr",²⁷⁵ ve "yaratma"²⁷⁶ manalarına gelmektedir.

Mesela, bu ayetteki fiili Zemahşerî, "emretmek ve hüküm koymak",²⁷⁷ Râzî "hüküm verme",²⁷⁸ Beydâvî "hüküm vaz' etmek ve hüküm koymak" manalarında anlamıştır. Beydâvî'ye göre bu manaya geldiği için bir mef'ûl almıştır.²⁷⁹

Ebu's-Suûd, Ebu'l-Bekâ ve Âlûsî de "vaz' etmek ve hüküm koymak" manasına geldiğini, bu sebepten dolayı bir mef'ûl aldığını, bu mef'ûlün de "bahîra ve ona atfedilenler" olduğunu ifade etmişlerdir.²⁸⁰

271 5. Mâide, 103.

272 Cahiliye döneminde Araplar, bazı özelliklere sahip evcil hayvanları putları adına serbest bırakır, bunların kesilmesini ve kullanılmasını yasak olarak kabul ederlerdi. Fakat bu hayvanların hangi özelliklerden dolayı hangi ismi aldıkları hususunda müfessirler ve ulema arasında tam bir ittifak yoktur. Fakat bu hayvanlarla ilgili yaygın olan tanımlamalar şu şekildedir:

Bahîra: Cahiliye Arapları, bir dişi deve beş batın doğurur ve beşincisi erkek (bazı kaynaklarda dişi) olursa kulağını yarar ve salverirlerdi. Bundan sonra bu hayvanı ne sağar, ne biner ne de kullanırlardı. Bu hayvana kulağının yarılmasından dolayı bahîra ismi verilmiştir. **Sâibe:** Bir kişinin başına hastalık ve benzeri sıkıntılar geldiğinde "bu sıkıntıdan kurtulursam devam sâibe olsun" der, sonra bu deveyi de bahîra gibi salverir ve ondan faydalanmayı yasaklardı. İşte bu hayvana sâibe denirdi. **Vasîle:** Koyun yedi batın doğurduğunda yedinciye bakarlardı. Şayet yedinci erkekse onu keserlerdi. Kadınlar da erkekler de ondan yerd. Şayet bu yedinci dişi ise sürünün içinde bırakırlardı. Fakat bu yedinci batında doğanlar erkekli dişili ikiz iseler, buna vasîle derler ve dişi sebebiyle erkeği de kurban etmezlerdi. Dişinin sütü kadınlara haram olurdu. Şayet onlardan biri ölürse hem kadınlar hem de erkekler ondan yerlerdi. **Hâm:** On nesli dölleyen erkek deveye hâm adını verir, onu serbest bırakır ve bütün su ve meralardan faydalanmasına imkân verirdi. Ayrıntılı bilgi ve ilgili rivayetler için bkz., et-Taberî, *a.g.e.*, VII, 94-101; el-Begavî, *a.g.e.*, s. 402; er-Râzî, *a.g.e.*, XII, 95-96; İbn Kesîr, el-Hâfız İmâdu'd-Dîn Ebu'l-Fidâ İsmâil, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, Tefsîru İbn Kesîr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrût, 2012, (I-IV), II, 99-100; Yazır, *a.g.e.*, II, 1823; Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, (I, V), II, 349.

273 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 670; İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 586; el-Beydâvî, *a.g.e.*, I, 288; er-Râzî, *a.g.e.*, XII, 95; en-Nesefî, *a.g.e.*, I, 346; el-Halebî, *Umdetu'l-Huffâz*, I, 328; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, II, 556; Ebu'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 347-348; el-Âlûsî, *a.g.e.*, VII, 59; İbn Âşûr, *a.g.e.*, VII, 71; Ebû Zehra, *a.g.e.*, V, 2375.

274 el-Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 293; eş-Şevkânî, *a.g.e.*, s. 496.

275 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IV, 38 vd.

276 el-Kurtubî, *a.g.e.*, I, 227; Ebû Zehra, *a.g.e.*, I, 158.

277 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 670.

278 er-Râzî, *a.g.e.*, XXII, 95.

279 el-Beydâvî, *a.g.e.*, I, 288.

280 Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, II, 556; Ebu'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 347-348; el-Âlûsî, *a.g.e.*, VII, 59.

Kurtubî ve Şevkânî ise bu ayette geçen “ca’l” fiilinin Zuhruf 3’üncü ayette olduğu gibi “tesmiye” manasına geldiğini söylemişlerdir.²⁸¹ Ebû Hayyân’a göre ise “tasyîr” manasına gelmektedir. Ona göre ikinci mef’ûl hazfedilmiştir.²⁸²

Hâlbuki İbn Atiyye’nin dediği gibi bu âyetteki fiil, ne “yaratma” manasına ne de “tasyîr” manasına gelmektedir. Allah Teâlâ bu varlıkların hepsini yaratmıştır. Bu yüzden “yaratma” manasına gelmemektedir. İkinci mef’ûlünün olmamasından dolayı²⁸³ “tasyîr” manasına da gelmemektedir. Bu yüzden “hüküm koyma” manasına gelmesi daha uygundur.²⁸⁴ Diğer taraftan bu âyetteki maksat, bu tür hayvanların böyle bir hükme medar olma hususiyetlerini nefyettir. Yani onlar hakkında Allah tarafından böyle bir hüküm koyma faaliyetinin olmadığını göstermektir. Çünkü bu hayvanlar hakikatte mevcutturlar. O halde bu hayvanların ca’l’ının nefyinden maksat, onların nitelik ve kullanımlarıyla alakalı olarak böyle bir “emr”in ve “hüküm koyma”nın nefy edilmesi ve böyle bir şeyin olmadığı bildirilmesidir. İşte ayette geçen bu ifadeler, bu işe razı olunmamasını ve bu şekilde hüküm veren kimseye olan gazabı göstermektedir.²⁸⁵ Buna göre ayetin manası, “Allah, ‘bahîra’, ‘vasîla’, ‘sâibe’ ve ‘hâm’ gibi şeyleri haram kılma hususunda herhangi bir kanun koymamış, bunlarla ilgili özel bir ahkâm vaz’ etmemiştir” şeklinde olmaktadır.²⁸⁶

2.5. Vaz’/Koyma Manasında Kullanımı

“Ca’l” fiilinin Kur’ân-ı Kerîm’de kullanılan bir diğer manası ise “vaz’/bir şeyi bir yere koyma” manasıdır.²⁸⁷ Bu fiil aşağıdaki âyetlerde bu manada kullanılmıştır.

Mü’minûn 13

“Ca’l” fiili, Mü’minûn sûresi on üçüncü âyette bu manada kullanılmıştır: *ثم جعلناه نطفة في قرار مكين* “*Sonra onu nutfe olarak sağlam bir karargâha koyduk.*”²⁸⁸

Bu âyette geçen fiile, “tasyîr”,²⁸⁹ “yaratma”²⁹⁰ ve “vaz’/koyma”²⁹¹ manaları verilmiştir. Bu fiile “yaratma” ve “tasyîr” manası vermek mümkün olmakla birlikte, “vaz’ etme/koyma” manasını vermek de mümkündür. Çünkü bir önceki âyette insanın çamurdan yaratılışı anlatılırken “halk” fiili kullanılmışken, yaratılan bu şeyin “karâr-ı mekîn”e konulması

281 el-Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 293; eş-Şevkânî, *a.g.e.*, s. 496.

282 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IV, 38 vd.

283 İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 586; el-Beydâvî, *a.g.e.*, I, 288; Ebu’s-Suûd, *a.g.e.*, II, 556; Ebu’l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 347-348; el-Âlûsî, *a.g.e.*, VII, 59.

284 İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 586.

285 İbn Âşûr, *a.g.e.*, VII, 71.

286 Ebû Zehra, *a.g.e.*, V, 2375.

287 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 22; el-Âlûsî, *a.g.e.*, I, 252; İbn Âşûr, *a.g.e.*, XVIII, 23.

288 23. Mü’minûn, 13.

289 el-Âlûsî, *a.g.e.*, XVII, 289-290; Ebû Zehra, *a.g.e.*, IX, 5052.

290 el-Âlûsî, *a.g.e.*, XVII, 289-290.

291 İbn Âşûr, *a.g.e.*, XVIII, 23.

ifade edilirken "ca'l" fiili kullanılmıştır. Devamında bu "karar-ı mekîn" de geçirilen safhalar anlatılırken ise tekrar "halk" fiili kullanılmıştır. Şayet buradaki "ca'l" fiiline yaratma manası verilecekse, "halk"dan farklı olarak hangi manaya geldiği", ya da "sonraki âyette niçin "ca'l" fiilinin kullanılmadığı" soruları akla gelebilir. Şayet "tasyîr" manası verilecek olursa, "sonraki safhalarda da bir tür dönüşümden bahsedildiği halde orada niçin "ca'l" fiilinin kullanılmadığı" sorusu sorulabilir. Dolayısıyla, bu âyette kullanılan "ca'l" fiilinden, diğer âyetlerde anlatılanlardan farklı bir mananın kastedildiği anlaşılmaktadır. Bu mananın ise "vaz' /koyma" manası olması mümkündür.²⁹² Çünkü âyetlerde, önce çamurdan yaratılma anlatılmış, sonra yaratılan şeyin başka bir yer olan "karâr-ı mekîn"e konulmasından bahsedilmiştir. Daha sonra ise o sağlam yerde farklı hallerde geçiş anlatılmıştır. İşte bu âyette, daha önce yaratılan şeyin başka bir yere intikali anlatıldığı için "vaz' / koyma" manası vermek uygun olacaktır.

"Halk" fiilinin "tasyîr"e yakın bir manada kullanılması ise yukarıda anlatıldığı gibi mümkündür. Ebû Zehra'nın dediği gibi "halk" her ne kadar "ilk inşâ" manasına gelse de, her hangi bir karineyle, "bir şeyin bir ya da iki şeyden meydana getirilmesi manasına gelen "ca'l" manasında da kullanılabilir.²⁹³

"Vaz' etme" manası verildiğinde "نطفة" kelimesi hâl üzere mansûb olur. "ني قرار مكين" ifadesi ise ikinci mef'ûl olur.²⁹⁴

Bu âyet dışında Bakara, 2/19²⁹⁵ ve Fetih, 48/26²⁹⁶ âyetlerinde geçen "ca'l" fiilleri de "vaz' / koyma" manasına gelmektedir.

2.6. İlkâ/Atma Manasında Kullanımı

"Ca'l" fiilinin Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılan manalarından birisi de "ilkâ/atma" dır.²⁹⁷ Aşağıdaki âyetlerde bu manada kullanılmıştır.

Bakara 260

"Ca'l" fiilinin "ilkâ" manasında kullanıldığı âyetlerden birisi Bakara sûresinde geçmektedir: "Dört tane kuş yakala, onları kendine alıştır, sonra her dağın başına onlardan bir parça at. Sonra da onları kendine çağır; koşarak sana gelirler."²⁹⁸

Bu âyette geçen fiile "ilkâ/atma" ve "tasyîr" manaları verilmiştir. Ebû Hayyân, Halebî ve Âlûsî, buradaki fiilin her iki manaya da gelebileceğini söylemişlerdir.²⁹⁹ "İlkâ/ atma"

292 İbn Âşûr, a.g.e., XVIII, 23.

293 Ebû Zehra, a.g.e., V, 2431.

294 İbn Âşûr, a.g.e., XVIII, 23.

295 Ebû Hayyân, a.g.e., I, 22; el-Âlûsî, a.g.e., I, 252.

296 İbn Âşûr, a.g.e., XXVI, 193.

297 İbn Atiyye, a.g.e., s. 798; Ebû Hayyân, a.g.e., IV, 488; el-Halebî, ed-Durru'l-Masûn, V, 603.

298 2. Bakara, 260.

299 Ebû Hayyân, a.g.e., II, 311; el-Halebî, ed-Durru'l-Masûn, II, 577; el-Âlûsî, a.g.e., III, 39.

manasına geldiğinde bir mef’ûl, “tasyîr” manasına geldiğinde ise iki mef’ûl alır.³⁰⁰ Fakat buradaki fiilin “ilkâ” manasına gelmesi daha uygun olacaktır. Çünkü Hz. İbrahim’den kuşları yanına alması istendikten sonra onları parçalayıp her dağın başına birer parça koyması emredilmiştir. Her dağa bir parça ya da bir tane konulması istendiği için bu fiile “ilkâ” manasını vermek uygun olacaktır.

Enfâl 37

“Ca’l” fiilinin “ilkâ” manasında kullanıldığı âyetlerden birisi de Enfâl sûresinde geçmektedir: *لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلُهُ فِي جَهَنَّمَ أَوْلَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ* “Allah’ın murdarı temizden ayıklaması ve bütün murdarların bir kısmını diğer bir kısmının üstüne atıp hepsini yığarak cehenneme atması içindir. İşte onlar ziyana uğrayanların kendileridir.”³⁰¹

Bu âyetteki “ca’l” fiiline hem birinci geçtiği³⁰² yerde hem de ikinci geçtiği yerde “ilkâ” manası,³⁰³ verilmiştir. Aynı zamanda her iki yerde “tasyîr” manası verenler de olmuştur.³⁰⁴ Fakat her iki yerde de “ilkâ” manasının verilmesi daha uygun olacaktır. Çünkü “ca’l” fiilinin geçtiği birinci ifadede pis olan şeylerin birbiri üzerine atılmasından, ikinci ifadede ise bu üst üste yığılan murdarların cehenneme atılmasından bahsedilmektedir.

Yusuf 15

“Ca’l” fiilinin “ilkâ” manasında kullanıldığı âyetlerden birisi de Yusuf sûresinde geçmektedir: *“Onu götürüp de kuyunun dibine atmaya ittifakla karar verdikleri zaman, biz Yusuf’a: Andolsun ki sen onların bu işlerini onlar farkına varmadan, kendilerine haber vereceksin, diye vahyettik.”*³⁰⁵

Bu âyetteki “ca’l” fiiline de müfessirler tarafından “ilkâ”³⁰⁶ ve “tasyîr”³⁰⁷ manaları verilmeyle birlikte “ilkâ” manasına gelmesi daha uygun olacaktır. Çünkü onuncu âyette kardeşlerden birisi Hz. Yusuf’u öldürme yerine kuyuya atmaya teklif ederken “ilkâ” fiilini kullanmıştır: *“Onlardan biri: Yusuf’u öldürmeyin, eğer mutlaka yapacaksınız onun kuyunun dibine atın.”*³⁰⁸ Görüldüğü gibi Hz. Yusuf’un kardeşi bu teklifi yaparken “ilkâ” fiilini kullanmıştır. Sadedinde olduğumuz âyette ise Hz. Yusuf’u götürüp kuyuya atma hususunda ittifaklarından bahsedilirken,

300 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, II, 311; el-Halebi, *ed-Durru’l-Masûn*, II, 577.

301 8. Enfâl, 37.

302 Sibeveyhi, *a.g.e.*, I, 209-210; İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 798; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IV, 488; el-Halebi, *ed-Durru’l-Masûn*, V, 603.

303 İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 798; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IV, 488; el-Halebi, *ed-Durru’l-Masûn*, V, 603.

304 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IV, 488; el-Halebi, *ed-Durru’l-Masûn*, V, 603.

305 12. Yusuf, 15.

306 el-Begavî, *a.g.e.*, s. 638; el-Hâzin, *a.g.e.*, II, 516; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, V, 287; el-Halebi, *ed-Durru’l-Masûn*, VI, 454.

307 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, V, 287; el-Halebi, *ed-Durru’l-Masûn*, VI, 454.

308 12. Yusuf, 10.

kuyuya atma fiili olarak “ca'l” kullanılmıştır. Bundan dolayı buradaki “ca'l” fiiline “ilkâ/atma” manası vermek uygun olacaktır.

Sonuç

“Ca'l” kökünden gelen isim ve fiiller, daha önce de belirtildiği gibi, Kur'ân-ı Kerîm'de üç yüz kırk altı yerde geçmektedir. Bundan da bu kökün, Kur'ân'ın kelime hazinesinde önemli bir konuma haiz olduğu anlaşılmaktadır.

Bu fiil, Kur'ân'da farklı şekillerde kullanılmıştır. Daha çok sülâsî fiil formunda kullanılmakla birlikte az da olsa isim şeklinde de kullanılmıştır. İki yüz otuz dört yerde sülâsî mâzî fiilin malum formunda; bir yerde sülâsî mazi fiilin meçhul formunda; seksen üç yerde sülâsî muzâri fiilin malum formunda; yirmi iki yerde emir sigası şeklinde; dört yerde tekil ism-i fail; iki yerde ise ism-i failin çoğulu şeklinde gelmiştir.

Bu kök sözlükte birçok manaya gelmektedir. Ayrıca bu kökten gelen “ca'l” fiili, Ef'âl-ı Şurû', Ef'âl-ı Kulûb ve Ef'âl-ı Kulûb'un bir bölümü sayılan Ef'âl-ı Tahvîl'den de sayılmaktadır.

Bu araştırma sonucunda, “ca'l” kökünün bütün sözlük manalarının Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılmadığı görülmüştür. Kur'ân'da sıkça kullanıldığı tespit edilen manalardan birisi, “bir şeyden başka bir şey oluşturma, yapma” manasındaki “tasyîr”dir. “Tasyîr” manası, “ca'l” kökünün temel anlamlarındandır. Bu yüzden bu mana, hem sözlükte hem de Kur'ân-ı Kerîm'de bu kökün en çok kullanılan manalarındandır.

Bu kökün Kur'ân'da kullanıldığı tespit edilen diğer bir manası ise “yaratma”dır. Fakat “ca'l” ile anlatılan “yaratma” ile “halk” ile anlatılan “yaratma” arasında fark vardır. “Halk” daha çok varlıkların ve zatların ilk yaratılışları için kullanılırken, “ca'l”, varlıkların yaratılmasının neticesi olan keyfiyet, eser ve özellikleriyle alakalıdır. Yani mec'ûl, başka bir şey dolayısıyla yaratılan veya başkasına müntesip olandır.

Bu kökün Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılan diğer bir manası ise “vasfetme/niteleme”dir. Bu mana ile insanların kendi zihin dünyalarındaki tasavvur ve tasvirleri anlatılmaktadır. Yine bu araştırmanın vardığı sonuçlara göre bu kök Kur'ân'da, “hüküm koyma”, “vaz/koyma” ve “ilkâ/atma” manalarında da kullanılmıştır.

Bu araştırmada, âyetlerde geçen “ca'l” köküne yukarıdaki mezkûr manalar verilmekle birlikte, özellikle bir kısım âyetlerde, bazı müfessirlerin işaret ettiği “inanmak”, “isimlendirmek”, “söylemek” vb. manaları vermek de mümkündür.

Kaynakça

- Abdurbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfrehes li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2001.
- el-Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbu'd-Dîn es-Seyyid Mahmûd, *Rûbu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, (Thk. es-Seyyid Muhammed es-Seyyid, Seyyid İbrahim İmrân), Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2005, (I-XXX).
- el-Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdillâh b. Sehl, *el-Furûku'l-Lugaviyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2013.
- _____, *el-Vucûh ve'n-Nezâir*, (Thk. Muhammed Osman), Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire, 2007.
- el-Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer, *Hizânetu'l-Edeb, Lübb-u Lübb-i Lisâni'l-Arab*, (Thk. Abdusselâm Muhammed Harun), Mektebetu'l-Hancı, Kahire, 1997, (I-XIII).
- el-Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Meâlimu't-Tenzîl*, Dâru İbn-i Hazm, Beyrût, 2002.
- el-Beydâvî, Nâsîru'd-Dîn Ebû Saîd Abdullâh İbn Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru Sâder, Beyrût, 2001, (I-II).
- el-Bikâî, Burhâneddin Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-Dürer fi Tenâsubi'l-Âyâti ve's-Suver*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire, ts., (I-XXII).
- Bilgin, Abdulcelîl, "Ceâle Fîli: Anlam Alanı ve Çevirisinde Karşılaşılan Problemler", *EKEV Akademi Dergisi*, S. 45, Güz 2010, 265-270.
- Süleyman Hayri Bolay, *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Yye., 1999.
- Çerîr b. Atiyye el-Hatafâ, *Dîvânu Cerîr*, Dâru Beyrût, Beyrût, 1986.
- el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, (Thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1990, (I-VII).
- el-Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Dâru'r-Reyyân li't-Turâs, Medînetu Sitte Oktober, ts.
- Çağrı, Mustafa, "Yaratma", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2013, XLIII, 324-329.
- Çörtü, Mustafa Meral, *Sarf-Nahiv Edatlar*, İfav, İstanbul, 2014.

- ed-Dâmegâni, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Vucûh ve'n-Nezâir li-Elfâz-i Kitâbillâhi'l-Azîz*, (Thk. Muhammed Hasan Ebu'l-Azm ez-Zefitî), Vizâretu'l-Evkâf, Kahire, 1992, (I-II).
- Dâvud, Muhammed Muhammed, *Mu'cemu'l-Furûki'd-Dilâliyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru Garîb, Kahire, 2008.
- ed-Dervîş, Muhyiddîn, *Îrâbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânub*, Dâru İbn Kesîr-el-Yemâme, Beyrût-Dimeşk, 1999, (I-IX).
- Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât, Mu'cemun fi'l-Mustalabât ve'l-Furûki'l-Lugaviyye*, (Thk. Adnan Dervîş-Muhammed el-Mısri), Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, Beyrût, 1998.
- Ebû Hayyân el-Endülüsî, Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru'l-Mubît*, (Thk. Komisyon), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2010, (I-IX).
- Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *Îrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm (Tefsîru Ebi's-Suûd)*, (Thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâf), Dâru'l-Fikr, Beyrût, 2011, (I-VII).
- Ebû Zehra, Muhammed, *Zehrâtu't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikr, Yye. ts., (I-X).
- el-Ensârî, Şeyhulislâm Ebû Yahya Zekerîyya, *Fethu'r-Rahmân bi-Keşfi Mâ Yeltebisu fi'l-Kur'ân*, (Thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî), Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrût, 1983.
- el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luga*, (Thk. Abdusselâm Muhammed Harun), ed-Dâru'l-Mısri li't-Telif ve't-Terceme ve el-Müessesetu'l-Mısriyyetu'l-Âmme li'n-Neşr ve'l-Enbâ ve'n-Neşr, Kahire 1964-1966, (I-XV).
- el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsu'l-Mubît*, (Thk. Komisyon), Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 2005.
- Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, (Thk. Abdulhamit Hindâvî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2003, (I-IV).
- el-Hâzin, Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî, *Tefsîru'l-Hâzin, Lübbâbu't-Te'vîl fi Meâni't-Tenzîl*, (Thk. Abdusselâm Muhammed Ali Şahin), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2010, (I-IV).
- el-Hamevî, Yâkût er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Udebâ, Îrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, (Thk. İhsân Abbâs), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût, 1993, (I-VI).
- el-Herevî, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed, *el-Garîbeyn fi'l-Kur'ân ve's-Sünne*, (Thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî), Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke, 1999, (I-VI).

- Humeydî, Halit Kazım ve Hüseyin, Tûmân Gâzi, “Meânî Ceale fi’l-İfrâd ve’l-İsnâd ve’l-İsti’mâli’l-Kur’ânî”, *Mecelletu’l-Lugati’l-Arabiyye ve Adâbihâ*, sayı: 12, yıl: 2011, 278-310.
- İbn Akîl, Bahâuddîn Abdullah, *Şerhu İbn Akîl alâ Elfıyyet-i İbn Mâlik*, Mektebetu Dârît-Turâs, Kahire, 2005.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *et-Tabrîr ve’t-Tenvîr*, Dâru Suhnûn, Tunus, 1997, (I-XXX).
- İbn Atiyye el-Endülüsî, Ebû Muhammed Abdu’l-Hak, *el-Muharreru’l-Veciz fi Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, Dâru İbn Hazm, Beyrût, 2002.
- İbn Cemâa, Ebû Abdillâh Bedreddîn Muhammed b. İbrahim b. Sa’dillâh, *Keşfu’l-Meânî fi Müteşâbihî’l-Mesânî*, (Thk. Muhammed Muhammed Davud), Dâru’l-Menâr, Yye., 2008.
- İbn Cüzey, Ebu’l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. el-Kelbî, *et-Teshîl li-Ulûmi’t-Tenzîl*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 1995, (I-II).
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan, *Cemheretu’l-Luga*, (Thk. Remzî Münîr Ba’lebekî), Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrût, 1987, (I-III).
- İbn Ebî Zemenîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsa, *Tefsîru İbn Ebî Zemenîn*, (Thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail, Ahmed Ferîd el-Mezîdî), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 2003, (I-II).
- İbn Fâris, Ebu’l- Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ, *Mekâyîsu’l-Luga*, Dâru’l-Hadîs, Kahire, 2008.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemâluddîn b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî el-Mısırî, *Muğni’l-Lebîb an Kutubi’l-Eârîb*, (Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Dâru’t-Talâî’, Kahire, ts.
- _____, *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb fi Marifet-i Kelâmi’l-Arab*, el-Mektebetu’l-Asriyye, Beyrût, 1999.
- İbn Kesîr, el-Hâfız İmâdu’d-Dîn Ebu’l-Fidâ İsmâil, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, *Tefsîru İbn Kesîr*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 2012, (I-IV).
- _____, *Muhtasar Tefsîr İbn-i Kesîr*, (Thk. ve ihtisâr, Muhammed Ali es-Sâbûnî) Dâru’l-Kalem-Mektebetu Cidde, Beyrût, ts., (I-III).
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî*, (Thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî-Abdulfettâh Muhammed el-Halû), Dâru Âlemi’l-Kutub, Riyad, 1997, (I-XV).

- İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Hadis, Kahire, 2003, (I-IX).
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasan Alî b. İsmail el-Mursî, *el-Muhkem ve'l- Muhîtu'l-A'zam*, (Thk. Abdulhamit Hindâvî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2000, (I-XI).
- İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, *Abkâmu'l-Kur'ân*, (Thk. Rıza Ferec el-Hümâmî) el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût, 2009, (I-IV).
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Dâru İbn Hazm – el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût, 2002.
- _____, *Tezkiretu'l-Erîb fî Tefsîri'l-Garîb*, (Thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb), Mektebetu'l-Meârif, Riyâd, 1986, (I-II).
- Ebu'l-Berekât İbnu'l-Enbârî, *el-Beyân fî Garîb-i İ'râbi'l-Kur'ân*, (Thk. Tâhâ Abdulhamîd Tâhâ), el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-Âmme, Kahire, 2006, (I-II).
- el-İsfehânî, er-Râgîb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 2001.
- el-Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn, *Tefsîru'l-Kâsımî, Mehâsinu't-Te'vîl*, (Thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî), Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Yye. 1957, (I-XVII).
- Kaşgarlı Muhmud, *Divânu Lugatu't-Türk*, (Hazırlayan, Suat Batur), İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2008.
- el-Kirmânî, Tâcu'l-Kurrâ Mahmûd b. Hamza, *Esrâru't-Tekrâr fî'l-Kur'ân*, (Thk. Abdulkadir Ahmed Atâ), Dâru'l-Fadîle, Kahire, ts.
- _____, *Garâibu't-Tefsîr ve Acâibu't-Te'vîl*, (Thk. Şumran Sirkal Yunus el-Acelî), Dâru'l-Kible-Müessesetu Ulûmi'l-Kur'ân, ts.
- Komisyon, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009.
- Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, (I, V).
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensâri, *el-Câmi' li Abkâmi'l-Kur'ân*, (Thk. İmâd Zeki el-Bârûdî, Hayrî Saîd) el-Mektebetu't-Tevfikîyye, Kahire, 2008, (I-XX).
- Ma'mer b. el-Müsennâ, Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, (Thk. Fuat Sezgin), Mektebetu'l-Hancî, Kahire, ts., (I-II).
- el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, (Thk. ve İlmi Kontrol, Bekir Topaloğlu, Abdullah Başak), Mizan Yayınevi, İstanbul, 2007-2010, (I-XVII).

- _____, *Kitâbu't-Tevhîd*, (Thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi), İSAM Yayınları, Ankara, 2005.
- el-Mazharî, el-Kâdi Muhammed Senâullah el-Osmânî, *Tefsîru'l-Mazharî*, (Thk. Ahmed İzzü İnâye), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 2004, (I-X).
- el-Mâverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, (Thk. es-Seyyid Abdulmaksûd b. Abdurrahim), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye-Müessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrût, ts., (I-VI).
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed, *el-Hidâye ilâ Bulûği'n-Nihâye*, (Thk. Komisyon Külliyyetu'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, BAE., 2008, (I-XIII).
- el-Merâğî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, Şeriketu Mektebe ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî, 1946, (I-XXX).
- el-Merginânî, Burhaneddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebû Bekr el-Fergânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, Dâru'l-Erkam, Beyrût, ts., (I-II).
- el-Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1996, (I-V).
- Mukâtil b. Süleyman el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, (Thk. Ahmed Ferîd), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2003, (I-III).
- _____, *el-Vucûb ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2008.
- en-Nesefî, Abdullah İbn Ahmed İbn Mahmûd, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, (Thk., Zekeriyâ Umeyrât), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2008, (I-II).
- en-Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Tebziratu'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, (Thk. Hüseyin Atay), Ankara, 1993, (I-II).
- en-Nisâbü'rî, el-Allame Nizamuddin el-Hasan b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî, *Garrâibu'l-Kur'ân ve Ragâibu'l-Furkân*, (Thk. Zekeriyâ Umeyrât), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1996, (I-VI).
- Okuyan, Mehmet, *Kur'ân-ı Kerîm'de Çok Anlamlılık*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Peterson, Daniel Carl, "Creation", *Encyclopaedia of the Qur'ân*, Editör: Jane Dammen McAuliffe, Brill, Leiden–Boston–Köln, 2001, (I-VI).
- er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, (Thk. İmâd Zeki el-Bârudi) el-Mektebetü't-Tevfikiyye, Kahire, 2003, (I-XXXII).

- Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsîru'l-Menâr*, Dâru'l-Menâr, Kahire, 1947, (I-XII).
- es-Sa'lebî, Ebû İshâk, *el-Keşf ve'l-Beyân, (Tefsîru's-Sa'lebî)*, (Thk. Ebû Muhammed İbn Âşûr), Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrût, 2002, (I-X).
- es-Sâmerrâî, Fâdıl Salih, *Meâni'n-Nabv*, Dâru'l-Fikr li't-Tibâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Ammân, 2000, (I-IV).
- Sâmî, Şemseddin, *Kâmûs-i Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2007.
- es-Seâlibî, Ebû Mansûr Abdulmelik b. Muhammed, *Fıkhu'l-Luga ve Sırru'l-Arabiyye*, (Thk. Muhammed Salih Musa Hüseyin), Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, Beyrût, 2013.
- es-Seâlibî, eş-Şeyh Abdurrahman, *el-Cevâhiru'l-Hisân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, (Thk. Ebû Muhammed el-Ğumârî el-İdrîsî el-Hasenî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1996, (I-III).
- es-Sebt, Hâlid b. Osman, *el-Azbu'n-Nemîr min Mecâlisi's-Şinkîti fi't-Tefsîr*, Dâru İbn Affân-Dâru İbni'l-Kayyim, Yy., 2003, (I-V).
- es-Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdulcebbâr et-Temîmî el-Mervezî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, (Thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim), Dâru'l-Vatan, Riyâd, 1997, (I-VI).
- es-Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, *Tefsîru's-Semerkandî*, (Thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdu'l-Mevcut), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1993, (I-III).
- es-Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yusuf, *ed-Durru'l-Masûn fi Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, (Thk. Ahmed Muhammed el-Harrât), Dâru'l-Kalem, Şam, ts., (I-XI).
- _____, *Umdetu'l-Huffâz fi Tefsîr-i Eşrafi'l-Elfâz*, (Thk. Muhammed Basel Uyûnu's-Sûd), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1996, (I-IV).
- es-Serahsî, Şemsuddîn, *Kitâbu'l-Mebsût*, (Thk. Komisyon), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, ts., (I-XXXI).
- Sibeveyhi, Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitâb*, (Thk. İmîl Bedî' Yakûb), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2009, (I-V).
- eş-Şa'râvî, Muhammed Mütevellî, *Tefsîru's-Şa'râvî*, Dâru Ahbârî'l-Yevm, ts., (I-XXIV).
- eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, (Tsh. Ahmed Fehmî Muhammed), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2009.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr, el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr*, Dâru İbn Hazm, Beyrût, 2000.

- eş-Şirâzî, eş-Şeyh Nâsır Mekârim, *el-Emsel fi Tefsîr-i Kitâbillahi'l-Münezzel*, Dâru'n-Neşr li-Medreseti'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib, Kum, H. 1426, (I-XV).
- eş-Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *es-Sirâcu'l-Munîr fi'l-Îâneti alâ Ma'rifeti Ba'di Meânî Kelâmi Rabbina'l-Hakîmi'l-Habîr*, (Thk. İbrahim Şemsüddîn), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2004, (I-IV).
- et-Tabâtâbâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Müessesetu'l-A'lamî li'l-Matbûât, Beyrût, 1997, (I-XXII).
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân*, *Tefsîru't-Taberî*, (Thk. Komisyon), el-Mektebetu't-Tevfikîyye, Kahire, 2004, (I-XXX).
- et-Tabersî, Emînu'l-İslâm Ebû Ali el-Fadl b. el-Hasan, *Mecmeu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ulûm, Beyrût, 2005, (I-X).
- Tefsîru'l-Celâleyn*, Dâru'l-Menâr, Kahire, ts.
- et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan, *et-Tibyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, ts.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Matbaai Ebuuzziya, İstanbul, 1935-1939, (I-IX).
- ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, (Thk. Komisyon), Matbaatu Hükûmet-i Kuveyt, Kuveyt, 1965-2001, (I-XL).
- ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî, *Meânî'l-Kur'ân ve İrâbuh*, (Thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî), Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2004, (I-V).
- ez-Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâik-i Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl*, (Nşr. Muhammed Abdusselam Şahin), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1995, (I-IV).
- _____, *Esâsu'l-Belâga*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 2006.
- Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuh*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 2012, (I-X).